

Ἡ κομμουνιστική μνήμη τῆς ἤττας:
Διερευνώντας τίς κοινωνιολογικές προϋποθέσεις
τῆς μετα-ἱστορικῆς ἠθικῆς δικαίωσης

ἽΟχι, Χόρχε, εἶναι ἀνέφικτο, ἀλλά τό κάνουμε παρ' ὄλ' αὐτά¹

ΚΑΜΙΑ ΠΡΟΣΠΑΘΕΙΑ ΜΕΛΕΤΗΣ ΤΩΝ ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΩΝ συγκρότησης μνήμης ἑνός εὐχρινῶς ὀριοθετημένου πολιτικοῦ, ὀργανωτικοῦ καί πολιτισμικοῦ σύμπαντος, ὅπως εἶναι ἕνα κομμουνιστικό κόμμα, ἀκόμα κι ἂν λαμβάνει ὑπόψη τῆς τούς πύο ρηξικέλευθους κοινωνιολογικούς² καί φιλοσοφικούς³ ὀ-

1. Πρόκειται γιά τήν ἀπάντησι πού ὀνει ὀ Ἐ. Βιζέλ στις παρατηρήσεις τοῦ Χ. Σεμπρύν σχετικά μέ τή δυσκολία ἀλλά καί τή δυνατότητα νά κομίσουν τή μαρτυρία τους ὅσοι ἐπέζησαν ἀπό τά γερμανικά στρατόπεδα συγκέντρωσης καί ἀρραβισμοῦ τοῦ Β' Παγκόσμιου Πολέμου. Βλ. Ἄνριέτ Ἀστέο, *Τί ἀπέγιναν ὀ ἐβδομήντα χιλιάδες Ἐβραῖοι τῆς Θεσσαλονίκης*; Χόρχε Σεμπρύν-Ἐλί Βιζέλ, *Ἡ σιωπή εἶναι ἀβάσταχτη*, Σκόπελος, Νησιδες, 1997, σ. 39. Στή συζήτησι αὐτή, ὀ δύο συνομηλητές προσπαθοῦν νά ἀπαλλαγοῦν ἀπό τίς ἰδιότητές τους, διατηρώντας, ὀμως, ἕνα κοινό γκώρισμα καί μιᾶ εἰδοποιό διαφορά: τήν κοινή τους ἐμπειρία ἐγκλεισμοῦ στό στρατόπεδο τοῦ Μπυάιχενβαλντ ἀπό τή μιᾶ, καί τή διαφοροποίηση αὐτῆς τῆς ἐμπειρίας ἀπό τήν ἄλλη, καθὼς ὀ ἕνας τήν ἔζησε καί μαρτυρεῖ γι' αὐτήν ὡς Ἐβραῖος, δηλαδή, ὡς μέλος μιᾶς ἔθνοταχῆς κοινότητας, ἐνῶ ὀ ἄλλος τήν ἔζησε ὡς κομμουνιστής ἀντιστασιακός καί μαρτυρεῖ γι' αὐτήν ὡς πρώτην κομμουνιστή. Αὐτές ὀ δύο ταυτότητες καθοδηγοῦν ἀρχετυποκά καί τή δοσι μας συλλογιστική, ὅπως καί τό μείζον πρόβλημα τῶν τρόπων συγκρότησης τῶν ὀρίων, τῆς ἐμβέλειαι καί τῶν προϋποθέσεων τῆς ὀργάνωσης τοῦ μνημονοκοῦ πράττειν, ἔτσι ὅπως αὐτό ὀροθετεῖται κοινωνιολογικά.

2. Ἐνδεικτικά, βλ. Μ. I. Finley, *Mythe, mémoire, histoire: les usages du passé*, Παρίσι, Flammarion, 1971· D. Hervieu-Leger, *La religion pour mémoire*, Παρίσι, Cerf, 1993· R. Bastide, «Mémoire collective et sociologie du bricolage», στό *L'Année Sociologique*, 21(1970). Εἰδικά γιά τήν κομμουνιστική μνήμη, βλ. Μ.-C. Lavabre, *Le fil rouge - Sociologie de la mémoire communiste*, Παρίσι, Presses de la Fondation Nationale des Sciences Politiques, 1994. Δεσπόζουσα θέσι, πρέπει νά ἀποδοθεῖ στά ἔργα τοῦ Μ.

δηγούς, δὲν θά καταφέρει νά αποδράσει ἀπό τίς ἱστορικές δεσμεύσεις πού, ἐξ ὀρισμοῦ, κομίζει ἢ ἐν λόγῳ θεματική.

Ἐπιλέγοντας λοιπόν ἐκ προοιμίου νά ἀσχοληθοῦμε μέ τίς συνέπειες, τούς τρόπους ἐνσωμάτωσης καί ἐκλογίκευσης τῆς ἕττας τῶν Ἑλλήνων κομμουνιστῶν στόν Ἐμφύλιο, ὀδηγοῦμαστε στή διαμόρφωση ἑνός συγκριτικοῦ ἐπιχειρήματος πού δὲν στοχεύει τόσο στή μελέτη τῆς ἀφηγηματικῆς, ἢ ἀλλιῶς ἐσωτερικῆς, ἀπόδοσης τῆς ἕττας καθ' ἑαυτῆς, τῆς φρίκης καί τοῦ «ἶχνους»⁴ πού ἀποτυπώθηκε στόν μετέπειτα κομμουνιστικό λόγο, ὅσο στή διερεύνηση τῆς λειτουργικότητάς αὐτοῦ τοῦ λόγου μέσα σέ συγκεκριμένες κοινωνικές συγκυρίες, ὀρισμένες ἀπό τίς ὁποῖες μποροῦν ἐπιλε-

Halbwachs, *Les cadres sociaux de la mémoire*, Παρίσι, PUF, 1952, καί *La mémoire collective*, Παρίσι, PUF, 1968.

3 Ἡ ἐνασχόληση τοῦ Ντερντά μέ αὐτό πού θά μπορούσαμε νά ἀποκαλέσουμε «μεταφυσική τῆς μνήμης» ὄχι μόνον πλουτίζει στοχαστικά τά ὑπάρχοντα ρεύματα πού μελετοῦν τό συσχετισμό ἀνάμεσα σέ μιά ὄντολογική ἀπαιτήση, γιά μνήμη καί τά φιλοσοφικά, κοινωνιολογικά καί ἀφηγηματικά φράγματα γιά τήν ἐκδίπλωσή τῆς (βλ. στήν κατεύθυνση αὐτή, *Μαρτυρία καί μετάφραση. Ἐπιβιώνοντας ποιητικά, Γαλλικό Ἰνστιτούτο Ἀθηνῶν, Ἀθήνα 1996*), ἀλλά συμβάλλει καί στήν ἐκλέπτυνση ὄρων, ἐνοσιῶν καί ἐργαλείων γύρω ἀπό αὐτά τά ζητήματα. Ὁ Ντερντά ἀναφέρεται ἀποσπασματικά, μέ συνάμα εὐκρινῶς, στή σχέση μνήμης καί διαφύλαξης, στό *Συναμιλίες*, Ἀθήνα, Πλέθρον, 1995. Γιά τή μνήμη ἀκραίων ἐμπειριῶν καί τήν ὀργάνωσή τῆς ὡς φιλοσοφικοῦ-ἠθικοῦ προβλήματος, ὡς μέρμνας ὀγλαδῆ γιά τήν ἀλήθεια, βλ. Pt. Levi, *Les naufragés et les rescapés. Quarantes ans après Auschwitz*, Παρίσι, Gallimard, 1986, καθώς καί M. Pollak, «La gestion de l'indicible», *Actes de la Recherche en Sciences Sociales*, 62/63(1986). Τό ἔργο τοῦ Πῶλ Ρικιέρ (P. Ricoeur, *Temps et récit*, Παρίσι, Seuil, τ. I, 1983, *La configuration du temps dans le récit de fiction*, τ. II, 1984, *Le temps raconté*, τ. III, 1985) ἀποτελεῖ ἀπό μόνο του μιά ὀλοκληρωμένη, ἐρμηγνευστική πρόταση πού ἐμπεριέχει μέσα τῆς ἕναν στοχασμό ὁ ὁποῖος ἄρκεται στήν καρδιά τῆς θεματολογίας τῆς μαρτυρίας καί τῆς ἀφήγησης. Γιά μιά πραγματιστική, καντιανῶν ἀποχωρήσεων, πραγμάτευση τοῦ ζητήματος τῆς διατήρησης μιάς μνήμης πού θά δεσμεύει τά ὑποκείμενα ὀχῶς νά τά ὠθεῖ σέ ἐπικίνδυνες προσηλώσεις, πού θά ἐξισορροπεῖ ὀγλαδῆ, τήν ἔνταση καί τή, διαφορά ἀνάμεσα στή λήθη καί τήν ἐνεργό μνήμη τῆς συγγνώμης, βλ. Tz. Todorov, *Les abus de la mémoire*, Παρίσι, Arlea, 1995. Τέλος, βλ. τίς πολύ σημαντικές δουλειές τῆς Φρ. Ἀμπατζοπούλου, *Τό Ὀλοκαῖτωμα στίς μαρτυρίες τῶν Ἑλλήνων Ἑβραίων, Θεσσαλονίκη, Παρατηρητής, 1993*, καθώς καί *Ἡ λογοτεχνία ὡς μαρτυρία*, Θεσσαλονίκη, Παρατηρητής, 1995.

4. Γιά τήν προβληματική τοῦ ἶχνους καί τήν ἰδιαίτερη, σχέση του μέ τήν ἱστορία, βλ. J. Derrida, *La dissemination*, Παρίσι, Seuil, 1972, *Glas*, Παρίσι, Denöel/Gontier, 1981, καθώς καί *L'écriture et la différence*, Παρίσι, Seuil, 1967.

κτικά νά καταγραφούν ως εξής: πρώτον, ἡ τομὴ πού ἐπέφερε ὁ Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος στίς πολιτικές μεταχειρίσεις τοῦ ἀνθρώπινου σώματος⁵ καί, δεύτερον, ὁ ἀγώνας γιά τήν ὀργάνωση τῆς μνήμης τῶν παραπάνω ἐμπειριῶν⁶ ὡς στοιχείου τῆς μεταπολεμικῆς πολιτικῆς διαμάχης.

5. Αναφερόμαστε στή ριζοσπαστικοποίησι τῶν πολιτικῶν διακρίσεων τοῦ ἀνθρώπινου σώματος πού ἐγκαινιάζονται στή νεωτερικότητα, ἡ ὅποια συντελεῖται παραδειγματικά καί ἀνατρεπτικά ὡς πρὸς τὸ ἀρχικό τους ὑπόδειγμα μέ τίς πολιτικές μαζικοῦ ἀφανισμοῦ τῆς ναζιστικῆς Γερμανίας, ἀλλά καί μέ τόν στιγμαιο μαζικό ἀφανισμό τῆς Χιροσίμα καί τοῦ Ναγκασάκι. Βεβαίως, μιά τέτοια συζήτηση δέν χωρᾶ σέ τοῦτο τὸ σημείωμα. Θέλουμε ἀπλῶς νά τονίσουμε πῶς στίς μεγάλες τομές πού εἰσάγει ἡ νεωτερικότητα στή θέασι καί τήν ὀργάνωσι τῆς ζωῆς γενικά καί τοῦ ἀνθρώπινου σώματος εἰδικότερα (βιοεξουσία), ὁ Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος θά προσθέσει νέες καί ἰδιαίτερα σημαντικές συνεταγμένες (βλ. Μ. Foucault, *Les mots et les choses*, Παρίσι, Gallimard, 1966· Μ. Φουλκώ, «Πεθαφιστὴ ἐξουσία καί ὑποτελεία», στὸ *Ἡ μικροφυσικὴ τῆς ἐξουσίας*, Ἀθήνα, Ἰψύλον, 1991, καί «Χῶρος, γκῶστι καί ἐξουσία», στὸ *Ἐξουσία, γκῶστι καί ἦθος*, Ἀθήνα, Ἰψύλον, 1987. Βλ. βεβαίως τοῦ ἴδιου, *Ἐπιτήρησι καί τιμωρία*, Ἀθήνα, Ράππα, 1976, καθὼς καί Κ. Δοξιάδης, *Ἰσοκεμενικότητα καί ἐξουσία*, Ἀθήνα, Πιθέρον, 1992). Τὰ νεωτερικά στοιχεία αὐτῶν τῶν πολιτικῶν θά συναρθεῖν πάντως μέ παλαιότερους λόγους καί δομές γιά τὸ ἀνθρώπινον τόμα. Ἐχουμε προτείνει ἀλλοῦ («Ἡ ἀναπαράστασι τοῦ πόνου στίς ἀσχηγέρες ὀλοκαυτῶν ἐμπειριῶν: Γ. Πικρός, *Τὸ χρονικό τῆς Μακρονήσου*, καί Primo Levi, *Ἄν εἶναι ἀνθρώπος*», δοκιμές, 2(1994)) ὅτι ἂν ἡ χριστη σύγχρονον ὀρθολογικῶν/βιομηχανικῶν μέτων ἀποτελεσε τὸ κύριον ἐργαλεῖο γιά τὸν μαζικό ἀφανισμό στὰ στρατόπεδα συγκέντρωσις, τὸ κεντρικὸ καί κλειρὸ ἀποτελεσμα αὐτῆς τῆς πολιτικῆς στοὺς ἐπιζήσαντες ἦταν ἓνας πρωτόγνωρος διίστικὸς διαχωρισμὸς ψυχῆς καί σώματος, καρτεσιανῆς λογικῆς. Το ἂν ὁ καρτεσιανὸς διίστικὸς ἀποτελεῖ προ-νεωτερικὸ σχῆμα ἢ, ὄχι παραμένει ἀκόμα ἀντικείμενον μᾶς μαζικῆς συζήτησις.

6. Ἐνα ἀπὸ τὰ μεγαλύτερα ἀρνητικά τοῦ ιστοριογραφικοῦ νεγκαστισμοῦ καί ρεβιζιονισμοῦ εἶναι ὅτι μεταφέρει ἀποκλειστικά στὸ σήμερον τὸ πρόβλημα καί τὸ ἄγχος ἑνὸς λόγου γιά τὰ στρατόπεδα συγκέντρωσις. Ὁ ἀγώνας, ὅμως, γιά τὴ μαρτυρία ἔχειν ἀυσιαστικά τὴν ἐπομένη, τῆς ἐπιστροφῆς. Τί σημαίνει νά μιλάς τὸ 1945 γιά τὸ Ἄουσβιτς ἢ τὸ 1950 γιά τὴ Μακρονήσου ἢ τὸ 1970 γιά τὴν Κολίμα; Ὁ κριτικὸς ἀστυρησιασμὸς αὐτῶν τῶν ἐρωτημάτων θά μᾶς ἐπέτρεπε νά κατανοήσουμε καλύτερα τὸ ρεβιζιονιστικὸ ιστοριογραφικὸ κίνημα, καθὼς καί νά τὸ ἀντιμετωπίσουμε πρὸ ἀποτελεσματικά. Ὁ ἀντιναθεωρητικὸς λόγος τοῦ D. J. Goldhagen, *Les bourreaux volontaires de Hitler. Les allemands ordinaires et l' Holocauste*, Παρίσι, Seuil, 1996, πέρα ἀπὸ τὸ καταφανὲς καί ἀπλοῦ ἀντιγερμανικὸ μῆνος (ἀναφέρεται, παραδείγματος χάριν, μέ τὸν πλέον συστηματικὸ τρόπο στή λεγόμενη, συλλογικὴ, εἰδήνη, τοῦ γερμανικοῦ λαοῦ), καταδεικνύει καί τὴν ἀδυναμία τῶν κομμουνικῶν ἐπιστημῶν νά συλλάβουν τοὺς κοινωνικὸς ὅρους παραγωγῆς νοήματος γύρω ἀπὸ τίς ἀκραίες ἐμπειρίες τοῦ πολέμου καί τοῦ μεταπολέμου ὡς διακρίσμα τοῦ «τότε».

Ἰπ' αὐτούς τούς ὄρους καί θέτοντας ὡς καθοδηγητικό ἄξονα τῆς ἀνάλυσής μας τή διάκριση θύμα καί θύτης τοῦ πολέμου ἀλλά καί τοῦ μεταπολέμου (μία διάκριση πού καί αὐτή ἀνήκει στό πεδίο τῆς διαμάχης γιά τόν ἐπικαθορισμό τῆς κοινωνικῆς μνήμης τοῦ μεταπολέμου καί πού συνεχίζει ἀκόμη καί σήμερα νά ἀπασχολεῖ τίς πολιτικές ἀναπαράστασης καί ἀπόδοσης τοῦ πολέμου), μπορεῖ κανεῖς νά ἀναλύσει τίς διαδικασίες συγκρότησης τῆς κομμουνιστικῆς μνήμης γύρω ἀπό τήν ἤττα καί πῶς συγκεκρωμένα τά ὑλικά ἀποτελέσματά της, παραβάλλοντάς την μέ τήν ἀντίστοιχη προβληματική στό πλαίσιο τῆς ἐβραϊκῆς κοινότητας.⁷

Αὐτή ἡ πρόταση συγκριτικῆς διερεύνησης δέν ἀποσκοπεῖ στήν ἐξομίωση τῶν ἐμπειριῶν τῶν Ἑλλήνων κομμουνιστῶν καί τῶν Ἑβραίων τῆς Εὐρώπης κατά τήν περίοδο πού μελετᾶμε. Κάτι τέτοιο θά ἦταν πολλαπλῶς ἄκαιρο. Πρῶτον, διότι οἱ ποιοτικές διαφορές ἀνάμεσα στή *Shoah* (γενοκτονία) καί τήν ἤττα τοῦ ΔΣΕ καί τοῦ ἀριστεροῦ κινήματος εἶναι ἀδιαμφισβήτητες. Δεύτερον, ἐπειδή ἡ ἔννοια τοῦ θύματος ἀποτελεῖ τήν ἐναρκτήρια περιοχὴ ἑνός διαχωρισμοῦ, ὁ ὁποῖος, σέ ὄ,τι ἀφορᾷ τήν περίοδο 1933-1950, δέν ἀντιστοιχεῖ ἀκριβῶς στίς κείμενες διακρίσεις τῆς πολιτικῆς καί κοινωνικῆς ἱστορίας (νικητές-ἡττημένοι) ἀλλά τέμνει ἐγκάρσια ἄλλες ἐννοιολογικές περιοχές.

Ἐντούτοις, οἱ ἀκραῖες ἐμπειρίες τοῦ ἐγκλεισμοῦ σέ στρατόπεδα συγκέντρωσης, στόν πόλεμο γιά τούς μέν, στόν μεταπόλεμο γιά τούς δέ, ἀποτελοῦν μιά ὁμολογηθῆσα γύρω ἀπό τήν ὁποία θά διαταχθεῖ ἕνας μνημονικός λόγος ἀλλά καί μιά συνεκτική ἠθική ταυτότητα, οἱ ὅροι συγκρότησης καί οἱ κοινωνικές χρήσεις τῶν ὁποίων ἔχουν ἀρχίσει νά μελετῶνται στήν περίπτωση τῶν Ἑβραίων,⁸ χωρίς νά ἀπουσιάζουν καί τά πρῶτα ἐρευνητικά ψήγματα γύρω ἀπό τή μνήμη τῶν Ἑλλήνων κομμουνιστῶν.⁹

7. Γιά τόν σύγχρονο ρεβιζιονισμό, βλ. Ὀντέτ Βαράν, «Ἡ γενοκτονία τῶν Ἑβραίων: ἀπό τή σιωπή στήν ἀμφισβήτηση», *Ὁ Πολίτης*, 127(1994).

8. Γιά τήν περίπτωση τῆς Ἑλλάδας, βλ. Φ. Ἀμπατζοπούλου, ὁ.π., γιά τή Γαλλία, βλ. ἐπίσης, A. Wieviorka, *Déportation et génocide, entre la mémoire et l'oubli*, Παρίσι, Plon, 1992. Ἐνῶ πολύ σημαντικές παρατηρήσεις πάνω στό σύγχρονο κῆμα μαρτυριολογικοῦ λόγου γιά τή Shoah καί τήν ἀξιοποίησή του ὑπάρχουν στό Χ. Σεμπρούν-Ε. Βίτζελ, «Ἡ σιωπή εἶναι ἀβάσταχτη», ὁ.π.

9. Φ. Ἡλιού, «Ἡ μνήμη τῆς ἱστορίας καί ἡ ἀμνησία τῶν ἐθνῶν», στό *Μακρόνησος, Ἱστορικός, πολιτιστικός τόπος*, Ἀθήνα, ΓΠΠΟ κ.ἀ., 1994· Christian Gonsa, «Αὐτοβιογραφικά κείμενα Ἑλλήνων κομμουνιστῶν», *Μνήμων*, 17(1995), σσ. 107-129· Β. Φωτοπούλου, «Αὐτοβιογραφικά κείμενα μετά τό 1989: ἡ ἀμνησία ἀπέναντι στήν κατάρρευση»,

1. *Οι κοινωνιολογικές προϋποθέσεις της μαρτυρίας των επιζήσαντων Έβραίων και η σιωπή του μεταπολέμου*

Είναι καλοκαίρι του 1945, ο πόλεμος έχει μόλις τελειώσει και η Ευρώπη, πριν αρχίσει να γιατρεύει τις πληγές της, αναζητά πρώτα απ' όλα τον εντοπισμό τους. Είναι καλοκαίρι του 1945, και στη Γαλλία επαναπατριζονται οι επιζήσαντες από τα ναζιστικά στρατόπεδα αφανισμού της Γερμανίας και της Πολωνίας. Ορισμένοι απ' αυτούς θα στεγασουν προσωρινά τα κορμά και τη μετάβασή τους από τον όλεθρο στην «κανονική» κοινωνική ζωή στα πολυτελή δωμάτια του ξενοδοχείου Lutecia, στο κέντρο του Παρισιού. Εκεί θα αρχίσουν να τους επισκέπτονται συγγενείς τους, που πασχίζουν να τους αναγνωρίσουν μέσα στην παραμορφωμένη και «κοινή» πλέον φυσιογνωμία τους, συγγενείς των νεκρών συντρόφων τους, που βέβαια ματαιοπονούν, κρατικοί υπάλληλοι της Πρόνοιας και άλλοι. Ανάμεσα στους τελευταίους βρίσκονται και όσοι θέλουν να επισκεφθούν τις νωπές ακόμη μνήμες τους, δημοσιογράφοι και κάθε λογής δημοσιολόγοι. Δεν γνωρίζουμε ακριβώς πώς άντεδρασαν οι επιζήσαντες εκείνες τις μέρες στα κλειστήματα της εξιστόρησής,¹⁰ όπως δεν ξέρουμε τί περίμεναν να ακούσουν οι επισκέπτες τους, ούτε πόσο ήταν διατεθειμένοι να περιμένουν για να ακούσουν κάτι. Αυτό το όποιο ο σημερινός κοινός νους δικαιολογημένα μας προστάζει να σκεφτούμε είναι ότι αυτοί οι άνθρωποι θα πρέπει να μίλησαν, να μαρτύρησαν για τη φρόση, και ενδοχομένως να ερμήνευσαν με άλλα λόγια, ότι αυτοί οι επιζήσαντες Έβραίοι αφηγήθηκαν. Συνέβη, όμως, το αντίθετο.

Και αν σήμερα έχουμε τη δυνατότητα να διαβάσουμε αρκετά μεγάλο αριθμό¹¹ μαρτυριών Έβραίων για τα στρατόπεδα συγκέντρωσης, αυτό δεν

ανακοίνωσι, στο συνέδριο *Αρχαϊκές Διαθεσιμότητες και Σύγχρονη Κοινωνική Ιστορία*, Αθήνα, 3-4 Μαΐου 1996, *Αρχαία Σύγχρονη Κοινωνική Ιστορία*: Δ. Λαμπροπούλου, «Γράμματα από τις φυλακές και τις εξορίες», αυτόθι: Σ. Παπίδου, «Η μνήμη της Αντίστασης μέσα από τα περιοδικά της», αυτόθι: Ί. Παπαθανασίου, «Βίωμα, ιστορία και πολιτική: η υπόστασις της προσωπικής μαρτυρίας: σκέψεις με αφορμή δύο βιβλία του Τάκη Μπενιά», *Τά Ιστορικά*, 24-25(1996): Π. Παναγιωτόπουλος, «Η αναπαράστασις του πόνου», *δ.π.*, και «Η διαφύλαξις της οδύνης. Για τη μνήμη του πόνου της Κατοχής», *Ο Πολίτης δεκαπενθήμερος*, 22(1996).

10. A. Wiewiorka, *Déportation et génocide*, *δ.π.*

11. X. Σεμπρύν-Ε. Βίζελ, «Η σιωπή είναι άβυσταχτη», *δ.π.*

οφείλεται σέ μιά μαρτυριολογική δραστηριότητα πού ἔλαβε χώρα τίς ἐπόμενες μέρες τοῦ ἐπαναπατρισμοῦ τους, τούς ἐπόμενους μῆνες ἢ ἀκόμη καί τά ἀμέσως ἐπόμενα χρόνια. Οἱ ἐπιζήσαντες Ἑβραῖοι «καθυστέρησαν» πολύ νά γράψουν γιά τά στρατόπεδα συγκέντρωσης καί τόν γιγαντιαῖο μηχανισμό ἀφανισμοῦ, αὐτόν πού ἐφάρμοζε τήν «τελική λύση» ὡς μία ἀπό τίς κεντρικότερες πολιτικές στοχεύσεις τῆς ναζιστικῆς Γερμανίας.

«Ἀργοπορία» πού συνέπεσε μέ τήν ἀνά τήν Εὐρώπη ἀναγωγή τῆς Ἀντίστασης ὄχι μόνον σέ ἀπόλυτα νομιμοποιημένη πολιτική καί συμβολική ἡγεμονία τοῦ μεταπολέμου ἀλλά, κυρίως, σέ μείζονα καί σχεδόν ἀποκλειστική διωματική ἐμπειρία τοῦ πολέμου.¹² Δέν εἶναι ἐξάλλου τυχαῖο ὅτι τά πρῶτα κείμενα μαρτυριῶν γιά τήν περίοδο 1939-1945 πού ἐκδίδονται στήν Εὐρώπη εἶναι μεγάλες ἀφηγήσεις γραμμένες γύρω ἀπό τό θέμα τῆς Ἀντίστασης.¹³ Ὁ πόλεμος καί ὁ ὄλεθρός του, ἡ οἰκουμενικότητά του θά θέσουν ὡς ἕναν βαθμό σέ δεύτερη μοῖρα τή γενοκτονία τῶν Ἑβραίων ἀλλά καί τίς ἰδιαιτερότητες τῶν πολιτικῶν ἀκραίου μαζικοῦ ἐγκλεισμοῦ. Ἡ νίκη ἐπί τοῦ φασισμοῦ θά γεννήσει τό πρόταγμα τόσο τῆς ἀνάδειξης τῆς θετικότητας τοῦ πολιτικοῦ καί τοῦ πολεμικοῦ ἀγώνα ὅσο καί αὐτό τῆς ὑπερθετικῆς συνάρθρωσης αὐτῶν τῶν δύο θετικότητων.

Τό τραῦμα τοῦ πολέμου ἔπρεπε νά καλυφθεῖ μέ θετικά πρότυπα, μέ τά χαρακτηριστικά τῆς νίκης, καί ὄχι μέ τόν ὑπομνηματισμό, ἔστω, ὑστερήσεων, ἀποτυχιῶν καί ἀρνητικότητων. Ἡ κρίση πολιτισμοῦ πού ἐπέφερε ὁ Α' Παγκόσμιος Πόλεμος καί ἡ σαθρή πολιτική καί συμβολική μετα-ιστορική ἀναπαράστασή του δέν μπορούσε νά ἐπαναληφθεῖ. Ὁ παραγκωνισμός τῶν σκοτεινῶν «λεπτομερειῶν» τοῦ πολέμου, ὅπως εἶναι ἡ ἐμπειρία τοῦ ἀφανισμοῦ στά στρατόπεδα συγκέντρωσης, γιά χάρη μᾶς διαιρετικῆς σημειωτικῆς τῆς νίκης μπορεῖ νά συνδυαστεῖ μέ τήν ἀναστολή τῶν ἐνστάσεων γιά τόν παλαιότερο καί τόν ἐπερχόμενο σοβιετικό μαζικό ἐγκλεισμό (Γκούλαγκ).

Ὁ ἥρωισμός, παραδείγματος χάριν, θά γίνεи προαπαιτούμενο γιά τήν ἐνσωμάτωση τοῦ πολέμου στόν μεταπόλεμο, ἔτσι ὥστε ἡ νίκη νά γίνεи

12. Αὐτόθι.

13. Λαμπρό παράδειγμα αὐτῆς τῆς λογοτεχνικῆς παραγωγῆς στή Γαλλία, ἀφοῦ σέ αὐτήν ἀναφερόμαστε προνομιακά, τό ἀντιστασιακό διήγημα τοῦ Vergors, *Le silence de la mer*, 1945. Τήν κατῆχουσα μεταξύ τῶν ἀριστερῶν διανοουμένων ἐνός κανονιστικοῦ ἠθικοῦ καί πολιτικοῦ λόγου ὡς λόγου τῆς Ἀντίστασης παρατηρεῖ καί ἀναλύει ὁ E. Mor, *Autocritique*, Παρίσι, Seuil, 1979.

θρίαμβος, μιά επιτυχία με ελάχιστες σκίες. 'Ο πόλεμος, λήγοντας «αΐ-
σια», ενσωμάτωνε διαλεκτικά τό τραγικό καί τό απάνθρωπο ακριβώς μέ-
σα σέ αὐτή τήν επιβεβλημένη συμβολικά ἀνύψωσή του. 'Ο πόλεμος γινό-
ταν ἀναπόφευκτα θετικός, στό μέτρο μάλιστα πού ὁ ὄλεθρος πού τόν χα-
ρακτήρησε δημιουργοῦσε τό πρόταγμα νά «εἶναι ὁ τελευταῖος πόλεμος». Σ' αὐτό τό ἐπίπεδο, ἡ ἀρνητικότητα τῆς ἐβραϊκῆς ἐμπειρίας τοῦ πολέμου, δηλαδή ἡ ἀπόλυτη φιλοσοφική ἀρνητικότητα,¹⁴ συνυφασμένη μέ μιά ἑτε-
ροπροσδιορισμένη ἰδιαιτερότητα, αὐτή πού τό ναζιστικό καθεστῶς κατα-
σκεύασε ὡς ἀντικείμενο τοῦ ἀφανισμοῦ, δέν μπορούσε νά συνάδει δικαιο-
μένη, πλήρης καί περήφανη μέ τόν μετα-ἱστορικό λόγο τῶν νικητῶν κατά
τήν πρώτη ἐκείνη μεταπολεμική περίοδο. Ἐπομένως, οἱ ἐπιζήσαντες
'Εβραῖοι προσκόμισαν, τά πρῶτα χρόνια μετά τήν ἀπελευθέρωσή τους
ἀπό τά στρατόπεδα συγκέντρωσης, μόνο τήν ἰδιαιτερότητα τῆς ἐνοχικῆς,¹⁵
μιά συνάμα καί τόσο ἐνοχοποιητικῆς, σιωπῆς τους.

Τά κείμενα Ἐβραίων ἐπιζήσαντων τῶν στρατοπέδων ἀφανισμοῦ πού ἐκ-
δόθηκαν στή Γαλλία ἀπό τό 1945 μέχρι τό 1949 εἶναι, ἄν μή, τί ἄλλο, ὀ-
λιγάριθμα.¹⁶ Σέ ἄλλες χῶρες τοῦ κόσμου, οἱ Ἐβραῖοι ξεκίνησαν, ἀπ' ὅ,τι
φαίνεται, πῶς καί τή μνημονική καί μαρτυριολογική τους περιπέτεια, παρά-
γοντας μάλιστα ὀρισμένα ἀπό τά πῶς σημαντικά κείμενα γιά τήν ἐμπειρία
τοῦ ἐγκλεισμοῦ, πού καί σήμερα ἀκόμη θέτουν τόν δάκτυλο ἐπί τῶν τύπων
τῶν ἤλων ὡς πρὸς ὀρισμένα κεντρικά φιλοσοφικά ζητήματα. Θά μπορούσα-

14. Παρατηρεῖ σχετικά ὁ Ἐμμ. Λεβινάς («Ἀντισιμητισμός εἶναι τό μῖσος γιά τήν ἑτερότητα τοῦ ἄλλου ἀνθρώπου», Αὐγή, Κυριακή 8 Δεκεμβρίου 1996): «Τό "Αουστρετς εἶναι τό κακό, τό ἀπόλυτο κακό, ἡ πῶς τρομακτική καί καταδικαστέα ταυτόχρονα συγκε-
ρμενοποίηση τοῦ ἀντισιμητισμοῦ. Γι' αὐτό θεωρῶ τόν ἀντισιμητισμό ὡς θεμελιωτικό
στήν ἀρνητικότητα τοῦ ἀνθρώπινου συναισθήματος. Γιὰ μένα, ἀκόμη καί ἡ μεταφυσική
ἐμπεριέχει τόν ἀγῶνα μέ τόν ἀντισιμητισμό: ὁ ἀντισιμητισμός ὡς ἀρνητικός τρόπος —
ὅπως στόν Φίχτε ἢ στόν Χέγκελ, στόν Νίτσε καί κατά κάποιον τρόπο στό σύνολο τῆς
γερμανικῆς φιλοσοφίας— νά κάνει μεταφυσική».

15. Ἡ J. Colombel («Condamnés à la liberté. Actualité de Sartre», *Les Temps Modernes*, 587(1996)) ἐξηγεῖ τή συμβολή τοῦ Σάρτρ στό σπάσιμο τῆς σιωπῆς στή γαλ-
λική κοινωνία γύρω ἀπό τό «ἐβραϊκό ζήτημα» κατά τή δεκαετία τοῦ 1950. Σταθμός
στήν παραγωγική ἀναμόλυνση αὐτοῦ τοῦ ζητήματος ἀπό τόν Σάρτρ, ἄρα χρόνια μετά
τό πέρας τοῦ πολέμου, τό βιβλίο του *Reflexions sur la question juive*, Παρίσι, Galli-
nard, 1954.

16. A. Wiewiorka, *Déportation et génocide*, ὁ.π.

με, πάντως, νά αντίστοιχίσουμε τή γαλλική ἀργοπορία μέ τήν ἀπροθυμία τῶν ὑπόλοιπων δυτικῶν κοινωνιῶν νά ἀποδεχτοῦν τό «δικαίωμα» στό μαρτυριακό πράττειν. Ὁ Πρίμο Λέβι, παραδείγματος χάριν, ἔγραψε τό μνημειώδες Ἔν εἶναι ἄνθρωπος τό 1947 στήν Ἰταλία γιά νά τό ἐκδώσει μόλις τό 1958,¹⁷ ἐπειδή κανεῖς ἐκδότης δέν συμμερίζοταν τή σκοπιμότητα τῆς ἐκδόσῆς του. Ἀντίθετα, ὁ Μπροῦνο Μπετελχάιμ ἐκδίδει ἤδη ἀπό τό 1943 στήν Ἀμερική τά πρῶτα του πονήματα γιά τήν ἐπιβίωση καί τήν ἀντίστασι, σέ συνθήκες «ἀκραίων ἐμπειριῶν». Τό κάνει πάντως σέ ἕνα τελείως διαφορετικό κοινωνικό πλαίσιο ἀπ' ὅ,τι οἱ ὑπόλοιποι. Ἀφ' ἑνός μὲν, διότι ἡ ἐβραϊκή κοινότητα στίς Ἠνωμένες Πολιτεῖες χαίρει μιᾶς νομιμοποίησης ὀλωσθόλου διαφορετικῆς ἀπό αὐτή πού ὀρίζει τήν ἀντίστοιχη στήν Εὐρώπη, ὅπως μάλιστα αὐτή ἡ τελευταία διαμορφώνεται μετά τή συστηματοποίηση καί πολιτικοποίηση τοῦ μεσοπολεμικοῦ εὐρωπαϊκοῦ ἀντιστημιτισμοῦ· ἀφ' ἑτέρου, ὁ συγγραφέας ἐντάσσει τούς στοχασμούς του στήν κατεύθυνση εὐρύτερων μελετῶν του πάνω στήν ψυχοπαθολογία, ἐνῶ δέν θά πρέπει νά ἀγνοηθεῖ καί τό γεγονός ὅτι τά ἐν λόγῳ κείμενα ἀναφέρονται σέ ἐμπειρίες στρατοπέδων συγκέντρωσης πρὶν ἀπό τόν Πόλεμο, δηλαδή πρὶν ἀπό τήν ἐφαρμογή τῆς λεγόμενης «τελικῆς λύσης», τοῦ ἀφανισμοῦ τῶν Ἑβραίων, γεγονός πού τροποποιεῖ ἀρκετά τήν ἠθική/μαρτυριολογική τους ἐμβέλεια.

Οἱ ἀναλύσεις τοῦ Μπετελχάιμ δέν συνιστοῦν κατ' αὐτόν τόν τρόπο μαρτυρία γιά τόν ἀφανισμό, καί αὐτό διαφοροποιεῖ αἰσθητά τήν ἐν λόγῳ προσπάθεια ἀπό τά κείμενα πού ἐκδόθηκαν μετά τό 1945, χωρίς φυσικά νά τῆς ἀφαιρεῖ τήν πολλαπλή ἀξία της.¹⁸ Ὁ Εὐγένιος Κόγκον ἐκδίδει τή μαρτυρία του στή Γερμανία τό 1946 καί στή Γαλλία τό 1947.¹⁹ Γεγονός εἶναι πάντως ὅτι, ὅπως θά δοῦμε καί παρακάτω, μεγάλο καί ἀναγκωρισμένο κείμενο Ἑβραίου ἐπιζήσαντα δέν διαθέτει ἢ δέν ἀναγκωρίζει ἡ γαλλική βιβλιογραφία.

Τά ἀντίστοιχα γαλλικῆς προέλευσης μεγάλα ἔργα μαρτυρίας γιά τά γερ-

17. P. Levi, *Se questo e un uomo*, Τορίνο, Einaudi, 1958· M. Anissimov, *Primo Levi, ou la tragédie d'un optimiste*, Παρίσι, Lattes, 1996.

18. Br. Bettelheim, *Survivre*, Παρίσι, Laffont, 1952, καί *Le coeur conscient*, Παρίσι, Laffont, 1972.

19. Τό κείμενο τοῦ Κόγκον γράφτηκε ἀρχικά, καί πρὶν ἐκδοθεῖ ὡς μαρτυρία, γιά νά ἀποτελέσει ἀποδεικτικό ὕλικό καί τεκμήριο στή δίκη τῆς Νυρεμβέργης. Τό γεγονός αὐτό διευκόλυνε, ἂν δέν ᾤθησε βία, στή συγγραφή του. Βλ. E. Kogon, *L'État S.S.*, Παρίσι, Editions de la jeune Parque, 1947.

μανικά στρατόπεδα συγκέντρωσης θά προέλθουν από τόν Νταβίντ Ρουσέλ²⁰ καί τόν Ρομπέρ Άντέμ.²¹ Είναι αξιοσημείωτο τό γεγονός ὅτι τό τελευταῖο γράφηκε δέκα χρόνια πρὶν ἀπό τήν ἐκδόσή του. Καί τά δύο αὐτά ἔργα, πού σημάδεψαν τόν δημόσιο λόγο στή Γαλλία γιά τόν ναζιστικό ὄλεθρο, εἶναι γραμμένα ἀπό μή Ἑβραίους Γάλλους ἀριστερούς.

Ὁ Ἀντέμ θά ὑποστηρίξει, στήν εἰσαγωγή τοῦ βιβλίου του, ὅτι ὁ δευτέρος μεγαλύτερος πόνος, μετά τήν ἴδια τήν ἐμπειρία τοῦ ἐγκλεισμοῦ στό στρατόπεδο, ἦταν γιά τούς ἐπιζήσαντες ἡ ἀκατάσχετη ἀνάγκη νά μιλήσουν καί ἡ ταυτόχρονη παντελής ἀδυναμία νά τό κάνουν. «Πνιγόμενοι», θά πει, καταδεικνύοντας ὅτι ἡ ὀδύνη τοῦ μαρτυριακοῦ πράττειν ἀποτελεῖ ἀναπόσπαστο μέρος τοῦ περιεχομένου μιᾶς μαρτυρίας πού δέν νοεῖται μόνον ὡς ἠθικό χρέος καί πολιτικό καθήκον ἀλλά καί ὡς ὑπαρκτικό πρόβλημα.

Στή Γαλλία, ὁ δημόσιος λόγος, ἡ ἱστορία μαζί μέ τήν ψυχολογία ὑπέθεταν γιά πολλά χρόνια ὅτι ὁ κύριος λόγος πού αὐτοί οἱ ἄνθρωποι ἀρνοῦνταν νά περιγράψουν τίς ἐμπειρίες τους ἀπό τά στρατόπεδα συγκέντρωσης ἦταν ὁ φόβος τους μήπως βιώσουν ἐκ νέου, κατά τή μαρτυριακή ἀναπαράστασή της, τή φρίκη πού εἶχαν υποστεί· ὅτι ἡ αἰτία τῆς σιωπῆς ἦταν καθαρά προσωπική, ἐσωτερική καί ψυχογενής, καί πῶς ἀπλῶς συνυπῆρχε σέ ὅλους, καθῶς ἡ ἐμπειρία ἦταν κοινή καί συνάμα ἀνεξίτηλη. Ἀναλυόμενη κατ' αὐτόν τόν τρόπο ἡ σιωπή τῶν Ἑβραίων γινόταν ἕνα «δικό τους θέμα», πού σέ καμία περίπτωση δέν προκαλεῖ ἄλλου εἶδους ἐρμηνευτικά καί πολιτικά ἐρωτηματικά. Υἱοθετήθηκε κατά κάποιον τρόπο ἕνας φετιχισμός τῆς σιωπῆς, ὁ ὁποῖος, ἐνῶ συνέπιπτε ὀρισμένες φορές μέ τήν ἀλήθεια τοῦ ὄλεθρου²² —ἡ αὐτοκτονία τῶν πλείστων ἀπό τούς σημαντικούς συγγραφεῖς τῆς φρίκης,²³ κολάκευε ἐξίσου ἄν ὄχι περισσότερο ἕνα μυστικισμό τῆς φρίκης— ὑποβοήθησε μέ τή σειρά του μία, ἄν μή τί ἄλ-

20. D. Rousset, *L'univers concentrationnaire*, Παρίσι, Editions du Pavois, 1947.

21. R. Antelme, *L'espèce humaine*, Παρίσι, 1947.

22. J. Derrida, *Μαρτυρία καί μετάφραση*, ὁ.π., καθῶς καί J. Derrida, *Schibboleth pour Paul Celan*, Παρίσι, Gallilée, 1986.

23. Ὁ Σελάν, ὁ Μπετελέμ καί ὁ Λεβί αὐτοκτόνησαν ὅλοι πρὸς τό τέλος τῆς ζωῆς τους. Γι' αὐτό τό ζήτημα βλ. καί Χ. Σεμπρούν, Ε. Βίβελ, *Ἡ σιωπή εἶναι ἀβάσταχτη*, ὁ.π., σσ. 40-41. Γιά τό σπάσιμο τῆς σιωπῆς ὡς ἀνάσταση τοῦ τραύματος καί ὄχι ὡς ἐπούλωση ἑνός προηγούμενου σέ σχέση πρὸς τίς αὐτοκτονίες τῶν προαναφερθέντων, βλ. Φ. Ἀμπατζοπούλου, «Ἱστορίες ζωῆς. Ἡ βία καί ἡ ἀφήρηξη», *Ἐκ τῶν ὑστέρων*, 1(1997).

λο, ὑποπτη ρύθμιση τῶν σχέσεων τῆς γαλλικῆς κοινωνίας μέ τόν ἀντισημιτισμό καί τή γερμανική κατοχή, δηλαδή μέ τό καθεστώς τοῦ Βισύ.²⁴

Πρόσφατες ἱστορικές ἔρευνες, συνεπικουρούμενες ἀπό μιά ἔντονη κοινωνιολογική μέριμνα, ὑποστήριξαν ὅτι ἡ μαρτυρία τῶν ἐπιζηρᾶντων ἀπό τά στρατόπεδα ἀφανισμοῦ δέν εἶναι δυνατόν νά μελετηθεῖ ἀπλῶς καί μόνον ὡς ὑπόθεση αὐτῶν πού διασώθηκαν, ὡς ὑπερβατολογική συνθήκη μιᾶς μετα-Ἔουσβιτς ἐποχῆς,²⁵ ἀλλά ὅτι πρέπει νά διερευνηθεῖ ὑπό τό φῶς μιᾶς συνολικότερης ἐποπτείας τοῦ κοινωνικοῦ, δηλαδή ὑπό τό φῶς τῶν κοινωνιολογικῶν καί ἱστορικῶν δεσμεύσεων πού ἐπικαθορίζουν τούς ὅρους τῆς νομιμοποίησης ἢ τῆς ἀπονομιμοποίησης ἑνός μαρτυριακοῦ πράττειν, τό ὅποιο ἀπό τή σύστασή του διακυβεύει κυρίαρχες μά καί ἄρρητες περιοχές τῆς κοινωνικῆς συναίνεσης. Κοντολογίς, προτείνεται κατά κάποιον τρόπο σέ αὐτές τίς προσεγγίσεις ὅτι ὁ μαρτυριολογικός λόγος δέν μποροῦσε νά παραχθεῖ, ὅσο δέν ὑπῆρχαν οἱ ἀναγκαῖες κοινωνικές προϋποθέσεις γιά τήν ὑποδοχή του.²⁶

Αὐτές οἱ παρατηρήσεις μποροῦν νά ἀποτελέσουν εὔρετικό ὁδηγό γιά μιά κοινωνιολογική περιοδολόγηση τῶν μαρτυριῶν τῆς ἥττας τῶν Ἑλλήνων κομμουνιστῶν πού θά μᾶς πληροφρήσει γιά τίς ἐσωτερικές διαδικασίες συγκρότησης τῆς κομμουνιστικῆς μνήμης, καθιστώντας ταυτόχρονα ἐναργέστερη μία, κατά τή γνώμη μας, ἀδιαπραγμάτευτη συσχέτιση τῆς κομμουνιστικῆς ἐσωτερικότητας μέ τίς συνθηκες ἀνάγκωσης τῆς κομμουνιστικῆς ἐξωτερικότητας, δηλαδή μέ τήν ἀντανάγκωση ἀπό τούς κομμουνιστές τῆς ἀνάγκωσης πού κάνει γι' αὐτούς τό «ὑπόλοιπο τῆς κοινωνίας».

24. Γιά τήν ἐμπλοκή τῆς γαλλικῆς κοινωνίας στό καθεστώς τοῦ Βισύ καί τίς κατασταλτικές καί ἀντισημιτικές πολιτικές του, βλ. G. Hirschfeld, P. Marsh (ἐπιμ.), *Collaboration in France. Politics and culture during the nazi Occupation, 1940-1944*, Ὁξφόρδη, 1989. Γιά τό ζήτημα τῆς συμμετοχῆς τῆς γαλλικῆς κοινωνίας στήν ἀντισημιτική πολιτική τοῦ κατοχικοῦ καθεστώτος καί τοῦ χάσματος πού δημιούργησε ἡ μετέπειτα σιωπή γύρω ἀπό τό «ἐβραϊκό πρόβλημα», βλ. Cl. Lanzmann, «La reconnaissance», *Les Temps Modernes*, Ἀπρίλιος 1982.

25. Πρόκειται γιά μιά διολίσθηση ἀπό τήν περιγραφή τῆς μοναδικότητας τοῦ μαζικοῦ ἀφανισμοῦ στήν ἔκφραση μεταφυσικῶν συμπερασμάτων πού τόσο καλά ἀποτυπώνεται στή γνωστή διατύπωση τοῦ Τ. Αντόρνο, «μετά τό Ἔουσβιτς δέν μπορεῖ πλέον νά ὑπάρξει λυρική ποίηση».

26. Εἶναι τό κύριο καί διόλου εὐκαταφρόνητο προσόν τῆς δουλειᾶς τῆς A. Wiewior-ka, *Déportation et génocide*, ὁ.π.

2. *Η μαρτυρία τῆς ἤττας στους "Ελληνες κομμουνιστές. Στρώματα ἀπολογίας καί προϋποθέσεις δεξιάς ἀπό τὴν ἑλληνικὴ κοινωνία*

Εἶναι φθινόπωρο τοῦ 1949 καὶ ὁ Δημοκρατικὸς Στρατὸς Ἑλλάδας παραδέχεται, συνθηκολογώντας, τὴν ὀριστικὴν τοῦ ἤττα, μετὰ ἀπὸ ἕναν ἐμφύλιον πόλεμον πού ἔχει οὐσιαστικῶς ξεκινήσει τουλάχιστον ἀπὸ τὸν Δεκέμβρη τοῦ 1944. Αὐτὴ ἡ κομβικὴ ἤττα, πέρα ἀπὸ τὸν τρόπο πού καθορίζει τὴν τύχη τῆς Ἑλλάδας γιὰ τὴν ἐπόμενη τριακονταετία, ἀποκρυσταλλώνει λεκτικὰ καὶ ἴδικὰ μιά γενικότερη, πρωθύστερη καὶ μεταγενέστερη, ἤττα γιὰ τοὺς "Ελληνες κομμουνιστές. Νομίζουμε ὅτι εἶναι δυνατόν νὰ ὑποστηρίξει κανεὶς πῶς, σέ ὅ,τι ἀφορᾷ τὸ κομμουνιστικὸ διάβημα, τὸ πρακτικὸ κομμουνιστικὸ ἐπιχειρήμα μέσα στὴν ἑλληνικὴ κοινωνία, ἡ κατάστασις ἤττας εἶναι πολὺ εὐρύτερη ἀπὸ τὸ χρονολογικὸ πλαίσιο πού ὀρίζει ὁ Ἐμφύλιος.

Μέ τὸν ὄρο «πρακτικὸ κομμουνιστικὸ ἐπιχειρήμα» ἀναφερόμαστε σέ μιά συμπτωματικὴ ἀνάλυσι, (Λ. Ἀλτουσέρ) τῆς τοποθέτησις καὶ τῆς συμπεριφορᾶς τοῦ ΚΚΕ μέσα στὴν ἑλληνικὴ κοινωνία, πρωτίστως δὲ στή ριζικὰ ἀνατρεπτικὴν διάθεσιν ὀργάνωσις τῶν κοινωνικῶν σχέσεων μέ ὄρους διαφορετικῶν ἀπὸ αὐτοὺς πού ἰσχύουν στὴν καθεστῆρεια (καπιταλιστικὴ ἐν προκειμένῳ) τάξι. Ἡ λέξι, «πρακτικὸ» μᾶς ἐπιτρέπει νὰ ἀποφύγουμε τοὺς περιορισμοὺς πού ἐπιβάλλει ὁ κομμουνιστικὸς λόγος ὡς σῶμα κεκλιμένων καὶ σαφῶς ὀριοθετημένων ρηγματικῶν περιοχῶν, ἐνῶ ἡ λέξι, «ἐπιχειρήμα» καθοδηγεῖ τὴν ἔρευνα στὴν ἀνασύστασι, μᾶς θεωρητικῆς πρακτικῆς πού νὰ ἀποδίδει συγκροτημένα τίς διαρκεῖς, δομικές (ἢ ἀλλιῶς κοινωνιολογικές) παραμέτρους καὶ τοὺς ἐπικαθορισμοὺς τῆς κομμουνιστικῆς δράσεως καὶ ἱστορίας, δίχως νὰ περιορίζεται ἐξαρχῆς ἀπὸ τὴ μονομερῆ ἀναφορά στίς κομματικὲς πηγές καὶ στὴν ἐκάστοτε «κομμουνιστικὴ συγκυρία», πού συνήθως θὰ ταυτιστεῖ μέ τὴ γραμμὴ τοῦ κόμματος ἢ μέ αὐτὴ τῆς Διεθνούς.

Ἡ τοποθέτησι, τοῦ ΚΚΕ ἐπὶ σειρά ἐπῶν, πρὶν καὶ μετὰ τὸν Ἐμφύλιον, σέ ἕνα καθεστῶς παρανομίας ἢ ἡμιπαρανομίας, διώξεων,²⁷ μαζικοῦ ἐγ-

27. Ρ. Κοῦνδουρος, *Ἡ ἀσφάλεια τοῦ καθεστῶτος*, Ἀθήνα, Καταπινιώτης, 1978. Κἀὼς καὶ Α. Δάγκας, *Ὁ χαρὴς*, Ἀθήνα, Ἑλληνικὰ Γράμματα, 1995. ἰδίως τὸ μέρος πρῶτον. «Ἡ κρατικὴ κατασταλτικὴ πολιτικὴ ἐναντίον τοῦ ἐπαναστατικοῦ κινήματος στή δεκαετία τοῦ 1920: ἡ περίπτωσι, τῆς Μακεδονίας-Θράκης». Ἡ ἔρευνα τοῦ Σ. Μπουρνάζου (Στρατόπεδον Μακρονήσου, 1947-1954: «Ἀναμορφωτικὴ ἀγωγή» καὶ ἀντικομμουνιστικὴ προπαγάνδα.

κλεισμού, πολιτικῆς καί κοινωνικῆς διαβολῆς, καθώς καί ἠθικῶς στιγματισμοῦ²⁸ τό καθιστᾶ ὑποκειμένο μιᾶς γενικευμένης, διαρκοῦς ἥττας, ἀκόμα κι ἂν ἡ τελευταία διαφοροποιεῖται κατά περιόδους.

Μέ ἄλλα λόγια, τό ΚΚΕ σέ ὄλη του τήν ἱστορία, μά ἀκόμη περισσότερο στή μετεμφυλιακή περίοδο, ἀμύνεται ἔναντι τοῦ κοινωνικοῦ —ἔτσι ὅπως ἐκφράζεται κυρίαρχα ἀπό τά ἐπίσημα/κρατικά ἰδεολογήματα— εἴτε γιά τίς πολιτικές του πράξεις εἴτε γιά τήν ἴδια τήν ἀνατρεπτική πολιτική καί κοινωνική του σύσταση, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ καί τό ἀρκτικό σκέλος τῆς τοποθέτησης τῶν κομμουνιστῶν μέσα στό κοινωνικό. Ὡς ἐνδεικτικότερο παράδειγμα τῆς ριζοσπαστικῆς πραξολογίας τοῦ ΚΚΕ μπορεῖ κανεῖς νά ἀναφέρει τόν ἴδιο τόν Ἐμφύλιο.

Ὅσο κι ἂν εἶναι δυσχερές νά ἐντάξει κανεῖς σέ ἓνα ἐνιαῖο καθεστῶς τίς ἐπιδιώξεις τῶν ἐκάστοτε ἡγεμονικῶν μπλόκ πού ἐπιδόθηκαν σέ διώξεις κατά τοῦ ἐργατικοῦ καί κομμουνιστικοῦ κινήματος²⁹ ἀπό τό 1924 μέχρι τό 1974, δέν θά ἦταν ὑπερβολικό νά ὑποθέσει κανεῖς ὅτι, πέρα ἀπό τήν πραγματολογική ὀργανωτική καί βιοματική, δυσχέρεια πού προκαλοῦν στό κόμμα, ἀντανακλοῦν καί προκαλοῦν κυριαρχικά μιᾶ κοινωνική περιθωριοποίησι κι ἓναν συμβολικό ἀποκλεισμό, ὁ ὁποῖος ὑλοποιεῖται συστηματικά μέσω τοῦ ἐγκλεισμοῦ. Οἱ συνθήκες αὐτές προσδιορίζουν καί τήν ἀμυντική —ἐνίοτε καί ἀντιδραστική (πού ἀποτελεῖ μιᾶ ἐκδοχή τῆς ἀμυνας)— διάταξη τῶν ρηματικῶν πολιτικῶν τοῦ κόμματος ἀλλά καί τῶν ἐξωρηματικῶν πρακτικῶν λόγου, ὀγλαδῆ τῶν νοημάτων πού ἡ ἀνασύστασι τοῦ πρακτικοῦ κομμουνιστικοῦ ἐπιχειρήματος μᾶς ἐπιτρέπει νά ἀναγνώσουμε ὡς πρὸς τίς ἀπαντήσεις τοῦ κόμματος στόν κοινωνικό καί ἠθικό στιγματισμό τοῦ πολιτικοῦ ἐγκλεισμοῦ.³⁰ Οἱ κρατικές πολιτικές ἐγκλεισμοῦ τῶν Ἑλ-

Διπλωματική ἐργασία, Πανεπιστήμιο Κρήτης, Τμήμα Ἱστορίας καί Ἀρχαιολογίας, Ρέθυμνο 1997) ἀναδεικνύει τήν ἐσωτερική ὀργάνωσι τοῦ ἀντικομμουνιστικοῦ ἐμφυλιακοῦ λόγου στίς ἰδιαίτερες μάλιστα συνθήκες τῆς «πρακτικῆς ἐφαρμογῆς του».

28. P. Panagiotopoulos, *Reclusion et ideologie. Une sociologie politique de la réclusion à partir de l'expérience des communistes grecs*, DEA Κοινωνιολογίας, EHESS, Παρίσι 1994.

29. Γιά τήν ἀναντιστοιχία —καί τή λειτουργία αὐτῆς— μεταξύ τῆς ἰσχύος τοῦ ΚΚΕ, τῶν κινδύνων κοινωνικῆς ἀνατροπῆς πού ἐπισεῖει ἡ δράσι του ἀπό τή μία, καί τῶν κρατικῶν πολιτικῶν καταστολῆς εἰς βάρος του κατά τή δεκαετία τοῦ 1920, ἀπό τήν ἄλλη, βλ. P. Κούνδουρος, *Ἡ ἀσφάλεια τοῦ καθεστώτος*, ὅ.π.

30. Νά σημειώσουμε ἐδῶ ὅτι, τουλάχιστον μέχρι τήν ἐποχή τοῦ μαζικοῦ ἐγκλει-

λήνων κομμουνιστῶν ἀπό κοινού μέ ποινικούς κρατούμενους, παραδείγμα-
τος χάριν, φανερώνουν διαδικασίες στιγματισμοῦ πού, καί μέ βάση τήν ἀνά-
γνωσή τους ἀπό τό ἴδιο τό ΚΚΕ, τοὺς ὠθοῦν πρὸς τήν ἀνάπτυξη πολλα-
πλῶν πραξολογικῶν, ρηματικῶν καί σημειολογικῶν στρωμάτων ἀπολο-
γίας. Αὐτά τὰ στρώματα ἀπολογίας ἐμφανίζονται κατὰ τή διάρκεια τῆς ἱ-
στορικής ἐμπειρίας τοῦ ἐγκλεισμοῦ ὡς πρακτικές λόγου καί στις μετα-ἱστο-
ρικές ἐξιστορήσεις τῆς ἐμπειρίας ὡς ἀφηγηματικές πολιτικές δικαίωσης.

Αὐτά τὰ στρώματα ἀπολογίας προκαλοῦν καί ὀρίζουν σέ ἓνα δομικό ἐ-
πίπεδο, καί πέρα ἀπό τήν ἐμπειρία τοῦ ἐγκλεισμοῦ, τίς ἠθικές πολιτικές
τοῦ κόμματος, ρυθμίζουν σέ μεγάλο βαθμό τίς ἀφηγηματικές προσλήψεις
γιά τήν ἦττα, ἐνῶ ἐγκαθιστοῦν τό δικαιοδικό πρόταγμα στήν καρδιά τῆς
μνημονικής μέριμνας τῶν ὑποκειμένων ἐν εἴδει μετουσίωσης καί συνέχειας
τοῦ πρακτικοῦ πολιτικοῦ ἀγώνα.

Οἱ ἀγωνιστές τῆς ἦττας, ὀηλαδή ὀλόκληρη τῆς περιόδου μέσα στήν ὁ-
ποία τό ΚΚΕ δεχεται τίς συστηματικές ἐπιθέσεις τοῦ κράτους σέ ἰδεολογικό,
κοινωνικό καί ἠθικό επίπεδο, ὅταν θά μαρτυρήσουν γιά τήν ἐμπειρία τους καί
ὀή γιά τίς τόσο ἰσχυρές πτυχές τῆς, πού συναντᾶμε στήν ἰδιαίτερη, περιοχή
τοῦ ἐγκλεισμοῦ, ὀέν θά ἀναζητήσουν ἀπαντήσεις μόνον σέ ἐρωτήματα τοῦ
τύπου «Γιατί ἠττηθήκαμε;», «Ποίος φταιεῖ πού χάσαμε», «Μπορούσαμε νά
νικήσουμε;», πού ἀντιστοιχοῦν τίς περισσότερες φορές καί στις ἐσωτερικές
κατατιμήσεις καί ἀντιπαράθεσεις τοῦ κομμουνιστικοῦ κινήματος. Θά μεριμνή-
σουν ἐπίσης (καί αὐτή ἡ μέριμνα παραμένει μέν ἐσωτερικά διαφοροποιημένη,
ὀ φορμαλισμός τῆς, ὀμως, ἰσχύει καθολικά) γιά τή διαχείριση τῆς ἦττας,
αὐτῆς τῆς γενικευμένης ἦττας πού νοεῖται ὡς ἀκύρωση κάθε πολιτικῆς,
κοινωνικής καί ἠθικῆς νομιμότητας τῆς κομμουνιστικῆς ὕπαρξης.

σμοῦ πού ξεκινᾶ οὐσιαστικά μέ τόν Ἐμφύλιο, οἱ κρατικές πολιτικές ἀρνοῦνται συστη-
ματικά νά ἀποδώσουν τό χαρακτηρισμό τῶν πολιτικῶν κρατούμενων στους Ἑλλήνες
κομμουνιστές (ἄλλοτε μέ τό εἶδος τῶν ποινῶν πού τοὺς ἐπιβάλλουν, ἄλλοτε μέ τήν
ἐπιβεβλημένη γεινιάσή τους μέ τοὺς ποινικούς κρατούμενους στή φυλακή). Οἱ κομ-
μουνιστές, ἀπό τήν πλευρά τους, θά καταστήσουν τό χαρακτηρισμό τους ὡς πολιτικῶν
κρατούμενων ἓνα μείζον διακύβευμα καί τόν συστηματικό διαχωρισμό ἀπό τοὺς ποι-
νικούς κρατούμενους τόν ἐναρκτήριο μηχανισμό τῶν πολιτικῶν ἀποστιγματισμοῦ. Βλ.
σχετικά, P. Panagiotopoulos, *Réclusion et idéologie*, ὀ.π., καθώς καί «Οἱ ἐγκλειστοί
κομμουνιστές καί τό ρεμπέτικο τραγούδι: μιᾶ ἄσκησις ἐλευθερίας», στό Ν. Κοταρίδης
(ἐπιμ.), *Ρεμπέτες καί ρεμπέτικο τραγούδι*. Ἀθήνα, Πλέθρον, 1996.

Αυτή ἡ μέριμνα ἐνέχει διυποκειμενικά χαρακτηριστικά πού ὑπερβαίνουν κατά πολύ τίς ἐκάστοτε πολιτικές καί ἰδεολογικές τοποθετήσεις τῶν συγγραφέων. Εἶναι ἐκεῖνο πού μᾶς ἐπιτρέπει νά ἐπικαλούμαστε, ὡς κεντρικό διερευνητικό κριτήριο αὐτῆς τῆς θεματικῆς, τίς ἱστορικές-κοινωνικές συγκυρίες μέσα στίς ὁποῖες ἐμφανίζονται αὐτά πού ἀποκαλοῦμε ἐκδοτικά-μαρτυριολογικά «κύματα» τῶν Ἑλλήνων κομμουνιστῶν. Συνεπῶς, δέν θά ἀσχοληθοῦμε ἐδῶ μέ τίς τυπολογικές διαφορές ἀνάμεσα στά διάφορα εἶδη μαρτυριολογικῶν κειμένων πού μπορεῖ κανεῖς νά καταγράψει,³¹ ἐνῶ ἡ ἐσωτερική μελέτη τῶν ἀφηγήσεων δέν θά χρησιμοποιηθεῖ παρά ἐπικουρικά.

Κάθε ἀξίωση γιά διερεύνηση τῶν τρόπων συγκρότησης τῆς κομμουνιστικῆς ὑποκειμενικότητος ἀμέσως μετά τήν ἦττα, ὑπό τό φῶς μιᾶς ἐννοίας «ἐπιμέλειας τοῦ ἡττημένου ἑαυτοῦ» — γιά νά παραφράσουμε τόν Μισέλ Φουκῶ —, ὑπό τό φῶς δηλαδή ἑνός ἀνθρωπολογικοῦ ἀναστοχασμοῦ, θά ἦταν ἀπό ἄκαιρη ἕως ἀσεβῆς. Θά ἰσοδυναμοῦσε μέ τόν φρετιχιστικό ἐσωτερισμό πού περιγράψαμε παραπάνω, προκειμένου νά χαρακτηρίσουμε τίς στάσεις ἔναντι τῆς σιωπῆς τῶν Ἑβραίων μετά τή γενοκτονία. Τό δράμα τοῦ ἐκπατρισμοῦ στίς ἀνατολικές χώρες μετά τήν ἦττα, ἡ ἐμπειρία τῆς ἀποδόμησης τῆς ὑποκειμενικότητος στά στρατόπεδα συγκέντρωσης τοῦ Ἐμφυλίου, οἱ ἐκτελέσεις καί οἱ ὄριακές, μακρόσυρτες καί βασανιστικές στιγμές ἀναμονῆς τῶν μελλοθανάτων δέν ἀποτελέσαν ποτέ πεδία μιᾶς ἀπενσαρκωμένης συμβολοποίησής, δέν ἔγιναν τόπος ἀξιοδότησης τῆς ἐσωτερικότητος, οὔτε ἀπό τούς ἴδιους τούς ἀγωνιστές τῆς Ἀριστερᾶς οὔτε ἀπό τούς σχολιαστές τους. Κανένα μετα-ύλικό, μετα-πολιτικό φάσμα δέν ἦρθε νά καλύψει μέ σιωπή ἢ μυστήριο τίς ἐμπειρίες τοῦ ἑλληνικοῦ Ἐμφυλίου ἢ τοῦ μεταπολέμου, ὅπως συμβαίνει ἀκόμη σέ ὀρισμένους χώρους μέ τίς ἐμπειρίες τῶν ἐπιζησάντων Ἑβραίων. Κι αὐτό, διότι οἱ Ἕλληνες κομμουνιστές, μῆν ἔχοντας ζήσει βέβαια ἕνα ἀντίστοιχο Ἄουσοβιτς, δέν ἔτυχαν ἐπίσης ποτέ μιᾶς ἀντίστοιχης θεσμικῆς παροχῆς, ἱκανῆς νά τούς ἐξασφαλίσει ὄρους περισυλλογῆς καί ἀναστοχασμοῦ, ὅπως ἔγινε μέ τούς Ἑβραίους στή Γαλλία. Καί, βεβαίως, γιατί ἡ σιωπή ἐπισφράγισε τήν ἦττα, τήν ὀλοκλήρωσε καί τήν ἔκανε νά διαρκέσει πολλές δεκαετίες.

31. Ὁ Ch. Gonza («Αὐτοβιογραφικά κείμενα Ἑλλήνων κομμουνιστῶν», ὁ.π.) προτείνει μιᾶ ἐνδιαφέρουσα κατάταξη, ἀνά εἶδος, τῶν κειμένων μαρτυρίας τῶν Ἑλλήνων κομμουνιστῶν.

Αυτές οι παρατηρήσεις αποτελούν και την αφετρία για την προτεινόμενη σύζευξη ομιλίας και μαρτυρίας των κομμουνιστών, από τη μία, και άρσης του καθεστώτος ήττας, από την άλλη. Τα προηγούμενα, ή έλλειψη, δηλαδή, οντολογικών αναγνώσεων του «εμφύλιου δράματος», δεν υποδλώνουν πάντως και την ύπαρξη κάποιου ορθολογικού, πραγματολογικά έγκυρου ή πολιτικά αποτελεσματικού αφηγηματικού υποδείγματος. Τουναντίον, και ιδιαίτερα παράδοξες αφηγήσεις συναντά κανείς³² και άκρως έντυπωσιακές ειδωλοποιήσεις και βέβαια πάμπολλα δογματικά και πολλαπλώς δύσκαμπτα κείμενα υπάρχουν. Ωστόσο, ή αντιπαράθεση των κομμουνιστών με τους αντιπάλους τους, πού δεν λήγει με τό τέλος των συγκεκριμένων εμπειριών, επέβαλε τη στροφή της μαρτυρίας προς την απόδειξη του «ποιός έχει δίκιο», τη μετατροπή της σε πολιτικό διακύβευμα, τόσο στο εύρύ πεδίο του κοινωνικού όσο και στα όρια των έσωτερικών κομματικών αντιθέσεων. Αυτή ή εξαιρετικά ισχυρή πολιτικότητα του κομμουνιστικού μαρτυριολογικού πράττειν αποτελεί, όπως θά τό δούμε παρακάτω, και τό κεντρικό αναφερόμενο των πολιτικών απόδοσης, βιωματικής και ιδεολογικής οργάνωσης της πολλαπλής, διαρκούς, όριακά δομικής κομμουνιστικής ήττας και άποτυχίας.

Μέριμνες της ήττημένης κομμουνιστικής υποκειμενικότητας μετά τό 1949 ήταν ή σωματική επιβίωση, ό αγώνας για τόν επικρατειακό καθορισμό (δηλαδή σε ποιά χώρα θά ζήσω, με ποιούς όρους θά ζήσω στόν τόπο μου, πώς θά γλιτώσω την επικρατειακή δέσμευση του μαζικού εγκλεισμού), ή στοιχειώδης εργασιακή συμμετοχή κ.ά. Με δύο λόγια, ό μοναδικός στόχος αυτών των διυποκειμενικών μεριμνών ήταν ό αγώνας για τη στοιχειωδέστερη, αναπαραγωγή της ίδιας της υποκειμενικότητας, γεγονός πού συνέβαλε τά μέγιστα στην άποφυγή υπερβατολογικών χρήσεων και συμπεριφορών γύρω από τις όριακές εμπειρίες πού προαναφέρονται. Συντελεί επίσης στην αναγνώριση της άμεσης και αναπόδραστης πολιτικότητας όποιασδήποτε δραστηριότητας θά αναφερόταν, από τη σκοπιά των ήττημένων, στην ήττα και τά αποτελέσματά της —και ό ή της μαρτυριολογικής δραστηριότητας.

Άπό ένα χρονικό σημείο και μετά, όμως, και άφου θά έχει ξεπεραστεί κατά κάποιον τρόπο τό φάσμα της άμεσης επιβίωσης, οι κομμουνιστές θά

32. Δ. Σταμούλης, *Τό Μακρονήσι και οι πλύσεις έγκεφάλου. Τό λαϊκό δικαστήριο. Τό ΟΓ ψήρισμα*. Αθήνα, 1979.

ξεκινήσουν τή μαρτυριολογική διαδρομή τους, ή οποία συνεχίζεται μέχρι και σήμερα. Θα αρχίσουν να μιλούν, ως επί τό πλείστον γράφοντας. Γράφοντας για τήν ἕττα, τόσο τή γενικευμένη ἕττα μιᾶς ολόκληρης πορείας ὅσο και για τίς κοινωνικές επιπτώσεις τῆς ἕττας τοῦ 1949, δηλαδή τήν αναγκαστική προσφυγιά, τήν τρομοκρατία και θεβαίως τά στρατόπεδα συγκέντρωσης. Αὐτά τά κείμενα, αὐτές οἱ μαρτυρίες, θά ἐνταχθοῦν σέ μιᾶ καθολική, δικαιοδική ἀφτηγματική μέριμνα για τήν ἠθική και κοινωνική νομιμοποίηση ἑνός πολιτικού ἀγώνα, ὁ ὁποῖος ἦταν ἐξαρχῆς ὑπονομευμένος, και, κατά κάποιον τρόπο, «μολυσμένος» ἀπό τήν ἀμυντική τοποθέτησή του μέσα στό κοινωνικό.

Ἔτσι, ἔχει μεγάλη σημασία νά ἐγκύψει κανείς ὄχι μόνον στίς ἐσωτερικές διαδικασίες συγκρότησης τῆς μνήμης ἀλλά και στίς κοινωνικές προϋποθέσεις δεξίωσης και ἀποδοχῆς αὐτῆς τῆς μνήμης. Ὀφείλουμε δηλαδή νά διερευνησομε, παράλληλα μέ τό πῶς μαρτυροῦν για τίς ἐμπειρίες τους οἱ Ἕλληνες κομμουνιστές, για τό πότε τό κάνουν, ἔτσι ὥστε, ἂν ὄχι νά ἀποκτήσει νόημα μιᾶ ἀπάντηση, στό γιατί και πῶς μαρτυροῦν οἱ Ἕλληνες κομμουνιστές, νά ἀναδειχτοῦν τουλάχιστον οἱ λειτουργικότητες και οἱ δομικές ἐξαρτήσεις τοῦ κομμουνιστικοῦ διαθήματος στή γενικότητά του, ἔτσι ὅπως αὐτές συγκροτοῦν τά κοινωνιολογικά γνωρίσματα τοῦ συγκεκριμένου λόγου.

Οἱ διαδικασίες ἀνακατασκευῆς τῆς κοινωνικῆς τοποθέτησης τοῦ κόμματος, ἀλλά και τῆς κομμουνιστικῆς ὑποκειμενικότητος ἐν γένει, μέσα σέ αὐτό πού νωρίτερα ὀρίσαμε ὡς γενικευμένο πλαίσιο ἕττας, δέν παράγουν μόνον τό λόγο τῆς μνήμης, ἀλλά μέσα ἀπ' αὐτόν πλάθουν τήν ἴδια τήν ὑπόσταση τῆς ἕττας. Καί ἀκόμα, τίς πλέον ὑποκειμενικές — πού εἶναι συνάμα και οἱ πῶ ἀληθινές — επιπτώσεις αὐτῆς τῆς ἕττας, σέ ἐπίπεδο νοοτροπιῶν, ἀντακαλαστικῶν και βιωματικῶν τρόπων.

Οἱ διαδικασίες αὐτές φανερώνουν τήν ἀτέρμονη και ἐφιαλική διαλεκτική ἑνός πρακτικοῦ πολιτικοῦ ἐπιχειρήματος πού, κατά τή γνώμη μας, ὀρίζει τά περιθώρια δράσης και ἀναστοχασμοῦ ἑνός κομμουνιστικοῦ κόμματος ὅταν αὐτό λειτουργεῖ ὡς πολιτική ὀργάνωση και ὄχι ὡς καθεστώς, ὅταν δηλαδή τό κόμμα συνδιαλέγεται μέ μιᾶ κοινωνία στήν ὁποία τήν πολιτική ἡγεμονία και ἐκπροσώπηση ἀσχεῖ ὁ ἀντίπαλος του. Μποροῦμε νά ἀναφερθοῦμε ἀκροθιγῶς σέ αὐτό, περιγράφοντας τίς δύο βασικές του πτυχές ὡς ἐξῆς: ἀπό τή μιᾶ, ἕνα διαρκές ριζοσπαστικό διάθημα ἀνατροπῆς τῆς καθεστηκυίας τάξης και τῶν ἀξιῶν τῆς και, ἀπό τήν ἄλλη, μιᾶ λιγό-

τερο προφανής, μά εξίσου σημαντική, πολιτική, ενσωμάτωσης, συμμετοχής και αποδοχής από αυτή την τάξη, έτσι τουλάχιστον όπως την επεξεργάζονται συμβολικά οι ίδιοι οι κομμουνιστές.³³

Ενώ το πρώτο σκέλος δηλώνεται ρητά και παντοτρόπως μέσα στον κομμουνιστικό λόγο, το δεύτερο χρήζει ιδιαίτερης επιμέλειας και απαιτεί τη χρήση λεπτοφυών ερμηνευτικών εργαλείων για να μην ταυτιστεί με την απλοϊκή κατηγορία περί «ιδεολογικού και πολιτικού συμβιβασμού» του κομμουνιστικού κινήματος. Το σημείωμα αυτό δεν επαρκεί για την πλήρη ανάλυσή του επιχειρήματος, επιτρέπει, όμως, μία συμπυκνωμένη παρουσίασή του.

Η θέση είναι η εξής: Το κομμουνιστικό διάθεμα είναι κατ' ἐξοχήν κοινωνικό και συνφαινεται με έναν ιστορικό ντετερμινισμό που οργανώνει, ως ένα βαθμό, τη μαρξιστική παράδοση, καθώς και τις περισσότερες από τις πολιτικές της απολήξεις, προκλύπτοντας σαφώς μέσα από το ίδιο το μαρξικό κείμενο. Ο κομμουνιστικός λόγος νοεί το κομμουνιστικό κόμμα, από το οποίο εκπέμπεται ταυτόχρονα, ως τον βέλτιστο εκφραστή της εργατικής τάξης, ή όποια με τη σειρά της —και σε μία ιστορική προοπτική αυτοκατάργητής της με την έλευση, του κομμουνισμού— θά νοηθεί ως ο βέλτιστος εκφραστής της κοινωνίας στο σύνολό της. Ίπ' αυτούς τους όρους, ή πολιτική πρωτοπορία (κομμουνιστικό κόμμα) της κοινωνικής πρωτοπορίας (εργατική τάξη) γίνεται ο μείζων εκφραστής όχι πλέον της κοινωνίας αλλά του κοινωνικού (στο σύνολό του) ως φαντασιακής, άρρητης και ασταθούς κατασκευής. Η κοινωνία, μεταμορφωνόμενη σε κοινωνικό, γίνεται αντίληψη μέσα από ένα αδιαφοροποίητο ολιστικό παράδειγμα. Συντελείται έτσι μία αξιολόγηση της κοινωνίας σε όλες τις εκφάνσεις της, ακόμα και σε όσες αμφισβητούνται από το πρώτο σκέλος της περιγραφής. Αυτή η αξιακή αποδοχή δημιουργεί και το πρόταγμα αναγνώρισης από την ίδια την κοινωνία, με την όποια το κόμμα βρίσκεται σε δομική αντιπαράθεση.

Εδώ προκύπτει και η μέγιστη διαλεκτική ένταση, που διαπερνά συνολικά το οργανωμένο κομμουνιστικό διάθεμα. Πρόκειται για μία μή-μετα-

33. Για την προβληματική της ενσωμάτωσης και της σύγκρουσης, βλ. ενδεικτικά, A. Kriegel, *Les communistes français. Essai d'éthographie politique*, Παρίσι, Seuil, 1968, σ. 135 κ.έ., καθώς και M. Perrot, «Les socialistes français et le pouvoir», στο M. Perrot, A. Kriegel, *Le socialisme français et le pouvoir*, Παρίσι, EDI, 1966, σσ. 11-12 κ.έ.

τρέψιμη αντίφαση, ή οποία άλλοτε οδηγεί στη βία και τη βαρβαρότητα³⁴ και άλλοτε σε ιδιότυπες ρυθμίσεις, σαν και αυτή, που προσπαθούμε να περιγράψουμε εδώ, δίχως ποτέ να μπορεί κανείς να προκρίνει αναλυτικά τό ένα σκέλος έναντι του άλλου. Οι αντιφάσεις αυτές αποτελούν θεμελιώδεις λειτουργικές και ένοποιητικές σταθερές του κομμουνιστικού διαδήματος, που όχι μόνο δεν ακυρώνουν την αξία και την έμβέλεια του κομμουνιστικού συνανήκειν αλλά τό καθιστούν δυνατό, δηλαδή, λειτουργικό.³⁵

Προσπερνώντας, λοιπόν, γιά τις ανάγκες αυτού του σημειώματος τις έσωτερικές αφηγηματικές και θεματολογικές συντεταγμένες των μαρτυριών, και μελετώντας τις περισσότερο σε συνάρτηση με τις ιστορικές και συγκυριακές πλευρές της έκδοσής τους, δηλαδή, αυτό που με κωδικό τρόπο μπορεί να διατυπωθεί ως «πότε μιλάνε οι Έλληνες κομμουνιστές», μπορούμε να σκιαγραφήσουμε μία μακροκοινωνιολογική ιστορία των εν λόγω εκδόσεων.³⁶ Προτείνουμε, λοιπόν, με βάση τις δυνατότητες έκδοσης και

34. Σε συνθήκες υποχώρησης των έξωτερικών όρων και καταναγκασμών γιά την άσκηση της πολιτικής, τά προτάγματα της ριζικής απελευθέρωσης μπορούν να οδηγήσουν σε βουλευσιαρχικές επιλογές που αποτελούν και την έναρκτήρια στιγμή του ολοκληρωτισμού. Γιά μία θεωρητική διάκριση των τύπων του πολιτικού πράττειν με βάση τον έξωτερικό καταναγκασμό (conditionnel) ή την έλλειψή του (inconditionnel), βλ. Et. Balibar, «Émancipation, transformation, civilité», *Les Temps Modernes*, 587(1996).

35. Την αντιφατική, μά λειτουργική, ύπαρξη ενός κομμουνιστικού συνανήκειν και μιάς αγωνιστικής ένταξης που δεν είναι προϊόντα ενός βιωματικού καταναγκασμού και μιάς άπάτης στό χώρο των ιδεών άδυνατεί να κατανοήσει ο F. Furet, *Le passé d'une illusion. Essai sur l'idée communiste au XXème siècle*, Παρίσι, Laffont/Calmann-Levy, 1995. Γιά μία ενδιαφέρουσα κριτική στον Furet, Γ. Βούλγαρης, «Ο κομμουνισμός και η έσωτερική δυναμική της δημοκρατίας. Σχόλια στον Francois Furet», *Τά Ιστορικά*, 23(1995).

36. Ανάλογες προσεγγίσεις βρίσκουμε και στά ακόλουθα: Ο Ch. Gonza («Αυτοβιογραφικά κείμενα Έλλήνων κομμουνιστών», ό.π.) διακρίνει δύο μεγάλες έκδοτικές φάσεις που τέμνονται από τό όρόσημο της μεταπολίτευσης και την επακόλουθη νομιμοποίηση του ΚΚΕ. Η χρήσιμη παρουσίαση των κειμένων, στην οποία προβαίνει, προκρίνει πάντως, όπως τονίζει και ο ίδιος, μία φιλολογική κατάταξη των μετα-ιστορικών μαρτυριών των Έλλήνων κομμουνιστών. Βιογραφίες, μαρτυρίες, ήμερολόγια, αυτοβιογραφίες είναι συγγραφικά είδη από τά οποία μία ένδελεχής μελέτη των διαφορών και των κοινών τους χαρακτηριστικών θα δημιουργούσε ένα έναργές εργαλείο γιά την ένασχόληση με τις έσωτερικές διαδικασίες συγκρότησης του λόγου της κομμουνιστικής μνήμης. Η Ή. Παπαθανασίου («Βίωμα, ιστορία και πολιτική», ό.π.), άναφερόμενη σε κείμενα μαρτυρίας και στοχασμού Έλλήνων κομμουνιστών, παραθέτει μία τριμερή ταξινόμηση που δεν περιλαμβάνει δυστυχώς την περίοδο πριν από τό 1974. Οι τρεις περίοδοι, οι οποίες καταγράφονται με κρι-

στόχευσης στό κοινωνικό, νά διακριθεῖ ἡ μαρτυριολογική ὄραση τῶν Ἑλλήνων κομμουνιστῶν στίς ἀκόλουθες τέσσερις περιόδους.

Τά λιμνάζοντα νερά τῆς σιωπῆς θά ἀναταραχθοῦν κατ' ἀρχάς στά μέσα τῆς δεκαετίας τοῦ 1960, παρ' ὄλο πού ὀρισμένες μεμονωμένες ἐκδόσεις ἐμφανίζονται κάπως νωρίτερα.³⁷ Ἡ ἑναρξη, αὐτῆς τῆς ἐκδοτικῆς πορείας, ὅπου

τῆρου τίς θεματικές πού θίγονται στά κείμενα καθώς καί τῆ συγγραψία ἐκδόσῆς τους, εἶναι αἰ ἐξῆς: α) 1974-1981, πού χαρακτηρίζεται περίοδος μαχητικῆς γραφῆς πάνω στήν ἱστορία τοῦ κόμματος, ἡ ὁποία νοεῖται ὡς ἐσωτερικό διακύβημα· β) 1982-1989, πού χαρακτηρίζεται περίοδος ἐνδοσκοπικῆς· καί γ) 1990 μέχρι σήμερα, πού θεωρεῖται ἐποχή ἄμυνας ἀπέναντι στήν κατάρρευση τοῦ «ὑπαρκτοῦ». Στήν τελευταία περίοδο ἡ συγγραφέας παρατηρεῖ μιά στροφή, τῆς γραφῆς πρὸς «ἄλλες κατευθύνσεις», προφανῶς περισσότερο ἀναστοχαστικές ἀπό ποτέ. Ὡς μείζον παράδειγμα ἐπιλέγει ὄλο βιβλία τοῦ Τάκη Μπενᾶ, στά ὁποῖα ὁ προσωπικός ἀφηγηματικός τόνος ἀλλά καί ἡ ἐνταξη τῆς ὑποκειμενικῆς ἀναπαράστασης τῆς ἐμπειρίας στό πολιτικό ἐγχεῖσμα παράγει αἰσθητές διαφορές ἀπό τῆ μέχρι τότε πλειψηφία τοῦ μαρτυριακοῦ λόγου. Βλ. γιά τήν περίοδο πού μᾶς ἐνδιαφέρει ἐδῶ, Τ. Μπενᾶς, *Τοῦ Ἐμφυλίου*, Ἀθήνα, Νέα Σύνορα-Αἰβάνης, 1996. Ἀρκετό ἐνδιαφέρον παρουσιάζει ἡ ἀνακρίωστη τῆς Βῆλκς Φωτοπούλου («Αὐτοβιογραφικά κείμενα μετά τό 1989», ὁ.π.) ἡ ὁποῖα, ἀσχολούμενη ἀποκλειστικά μέ τίς μαρτυρίες Ἑλλήνων κομμουνιστῶν πού ἐκδίδονται μετά τό 1989, φροντίζει νά διαχωρίσει ἀναλυτικά τῆ λειτουργικότητα τῆς συγγραψῆς κατὰ τήν ἐν λόγω περίοδο ἀπό τίς θεματολογίες πού ἐπιλέγονται. Κατ' αὐτόν τόν τρόπο, ὄχι μόνον διαπιστώνει πῶς αἰ κοινωνικές καί διεθνείς συνθήκες ἀπαιτοῦν ἀφηγηματικές ἀπαντήσεις καί ἐπαναδιαπραγματεύσεις τοῦ κομματικοῦ παρελθόντος ἀλλά καί προτείνει μιά κοινωνιολογική ἐρμηνεία πού ἀποπειρᾶται νά ἐξηγήσει τήν ὁλοένα καί συνηθέστερη, σέ σχέση, μέ ἄλλες ἐκδοτικές περιόδους ἀναφορά στόν Ἐμφύλιο μέ ἕνα συλλογικό (ὁ ὄρος δικός μου) συναίσθημα συνθηκολόγησης πού προκύπτει ἀπό τήν κατάρρευση τοῦ ἀνατολικοῦ μπλόκ καί τῆ σύγχροστη πού ἐπέφερε ἡ συγκυβέρνηση τοῦ ἐναίου Συνασπισμοῦ μέ τῆ Νέα Δημοκρατία — θέση πού καί μέ τήν προσθήκη παρατηρήσεων ἐπί τοῦ περιεχομένου πού ἀφοροῦν τήν ἐμφάνιση, περισσότερων σέ σχέση, μέ ἄλλες περιόδους προσωπικῶν, βιοματικῶν καί ὑποκειμενικῶν ἀναφορῶν φωτίζει σημαντικά τό θέμα. Θά προτείνουμε παραταῦτα στή, συνέχεια μιά ἐρμηνεία τῆς συνηθέστερης ἀναφορᾶς στόν Ἐμφύλιο κατὰ τῆ συγκεκριμένη, περίοδο ἡ ὁποῖα θά πρέπει νά θεωρηθεῖ ἐπ'ἀλλῆλη, καί συμπληρωματική τῆς προηγούμενης.

37. Τό θεατρικό ἔργο τοῦ Φ. Μακροννησιώτη (ψευδώνυμο), *Δυνατοί ἄνεμοι*, Νέα Ἑλλάδα, 1954, ἐκδίδεται στό ἀνατολικό μπλόκ, ἐνῶ δέν γνωρίζουμε ἂν κυκλοφοροῦσε παράνομως στήν Ἑλλάδα. Ὁ Ἄλ. Γιαννακός, *Προσγείωση. Τό χρονικό τῆς δικῆς μας ἐποχῆς*, Ἀθήνα 1959, ἐκδίδει μιά μυθιστορηματική αὐτοβιογραφία πού συμπεριλαμβάνει ἀναφορές στίς ἐμπειρίες τῶν διώξεων καί τοῦ ἐγκλεισμοῦ. Τά κείμενα αὐτά ἀναφέρονται, ὅπως καί ὅσα θά ἀκολουθήσουν, παραδειγματικά καί ἐπιλεκτικά. Ὑπάρχουν σίγουρα καί ἄλλα κείμενα μέ ἀντίστοιχα στοιχεῖα στά περιεχόμενά τους. Γεγονός εἶναι πάντως ὅτι ἡ κομμουνιστική μαρτυρία κατὰ τῆ δεκαετία τοῦ 1950 σπανίζει στήν Ἑλλάδα.

στελέχη και απλά μέλη του κόμματος θα αποπειραθούν να μιλήσουν για την ίδια τους την εμπειρία, χαρακτηρίζεται από ολιγάριθμες μαρτυρίες που αναφέρονται ως επί το πλείστον στις εμπειρίες διωγμού και εγκλεισμού στον Μεσοπόλεμο και στη μεταξική δικτατορία, ενώ ο Έμφυλιος διαποτίζει σχεδόν τά πάντα, δίχως όμως να κατονομάζεται συστηματικά. Το βιβλίο του Βασίλη Γιαννόγκωνα, *Άκροναυπλία*,³⁸ αποτελεί έναν σημαδιακό σταθμό — μαζί και μία αφετηρία — για τις μαρτυρίες σχετικά με τον πολιτικό εγκλεισμό, με αναφορά στην εμπειρία της ομώνυμης φυλακής/στρατοπέδου μεταξύ των ετών 1936-1941. Έξάλλου, δύο πολύ γνωστά και σημαντικά έργα θα δούν τό φως της δημοσιότητας τό 1966: τό δίτομο *Μέ την ψυχή στα δόντια*, του Κώστα Μπίρκα, που αναφέρεται ως επί το πλείστον στο εγκλεισμό στην Άνάφη πριν και κατά την Κατοχή και στη δαιδαλώδη και τραγική πορεία εκείνης της ομάδας εγκλειστών και τό βιβλίο του Πάνου Καλλιδώνη, *Μακρόνησος. Ο γολγοθάς της δημοκρατίας*, που εκδίδεται στην Άθήνα τό 1964 και αποτελεί ίσως την πρώτη ολοκληρωμένη καταγγελία-αφήγησι, που αφιερώνεται στο ομώνυμο στρατόπεδο συγκεντρώσεως.³⁹

Η πρώτη παρατήρησι, που μπορεί να κάνει κανείς αφορὰ τό ολιγάριθμο των εκδόσεων. Παρ' όλ' αυτά, θά ἦταν μάλλον άστοχο να εξαίρεσει αυτές τις εκδόσεις από την ανάλυσή του, ιδιαίτερα αν επιχειρεί να ανακαλύψει σέ μακροκοινωνιολογικό επίπεδο τά επάλληλα στρώματα άπολογίας που οι εκάστοτε πολιτικές συγκυρίες, κομματικές γραμμές και έσωτερικές διαφωνίες τείνουν να σκιάσουν. "Αν οι εκδόσεις απομνημονευμάτων ποικίλων μορφών ύπακούουν, μεταξύ των άλλων, και σέ μακροκοινωνιολογικές δεσμεύσεις, τότε μπορούν να απεικονιστούν ως κυματοειδείς κινήσεις που έγγράφουν, ή καθεμία με τον τρόπο της, τά ίχνη αυτού που έμεις πλέον αναγιγνώσκουμε ως στρώμα άπολογίας. "Αν αυτός ο συλλογισμός θεωρηθεί αξιόμαχος, τότε ή στιγμή της πρώτης προβολής των (άκραιν και ύλικών) εμπειριών της ήττας, μετά την κατίσχυση της σιωπής των ήττημένων, αποτελεί μία τομή που όφείλουμε να λάβουμε υπόψη μας.

Μία δεύτερη παρατήρησι είναι ότι ή έκδοσι αυτών των κεμένων συμπίπτει, αφ' ενός μόν, με την εξομάλυνση όρισμένων στοιχειωδών πολιτικών και

38. Β. Γιαννόγκωνας, *Άκροναυπλία*, Άθήνα, Δίφρος, 1963.

39. Π. Ι. Καλλιδώνης, *Μακρόνησος-ό γολγοθάς της δημοκρατίας*, Άθήνα, Δεκέμβρης 1964.

κοινωνικῶν σχέσεων πού εἶχαν διαρραγεῖ ἀμέσως μετά τόν Ἐμφύλιο καί γιά μιᾶ δεκαετία τουλάχιστον,⁴⁰ ἀφ' ἑτέρου δέ, μέ τήν ἀπομάκρυνση τῆς Δεξιάς ἀπό τήν κυβέρνηση τό 1963, γιά πρώτη φορά μετά ἀπό χρόνια, ἀλλά καί μέ τήν προηγούμενη μεγάλη ἐκλογική ἐπιτυχία τῆς ΕΛΑ τό 1958.⁴¹

Μιά δεύτερη περίοδος ἐκδοτικῆς δραστηριότητας, ὅπου παρατηρεῖται μιᾶ πραγματική πύκνωση τοῦ κομμουνιστικοῦ μαρτυριολογικοῦ λόγου, ἐγκαινιάζεται μέ τήν πτώση τῆς δικτατορίας τῶν συνταγματαρχῶν. Στό διάστημα λοιπόν πού συμβατικά ξεκινᾶ ἀπό τό 1974 καί καταλήγει στίς ἀρχές τῆς δεκαετίας τοῦ 1980 ἐκδίδονται δεκάδες κείμενα μαρτυριολογικοῦ καί αὐτοβιογραφικοῦ χαρακτήρα.⁴² Ἡ σύνδεση μέ τήν ἀριστερή εὐφορία τῆς περιόδου, ἡ ὁποία μετατράπηκε καί σέ ἡγεμονία τῆς Ἀριστερᾶς σέ συγκεκριμένους κοινωνικούς καί πολιτισμικούς χώρους, εἶναι προφανής. Τό ἴδιο προφανές εἶναι καί ἡ ἀνάδυση νέων πρακτικῶν συνθηκῶν συγγραφῆς πού προσφέρει ἡ μεταπολιτευτική ἀλλαγῆ.

Ἡ τρίτη, καί ἀπό ποσοτική ἀποψη πῶς σημαντική, ἐκδοτική περίοδος συμπίπτει μέ τήν ἀνοδο τοῦ ΠΑΣΟΚ στήν ἐξουσία καί τήν πτώση του, 1981-1989.⁴³ Σηματοδοτεῖται ἀπό τήν ἀμφιλεγόμενη ἴσως, ἀλλά πάντως

40. Κ. Τσουκαλάς, «Ἡ ἰδεολογική ἐπίδραση τοῦ Ἐμφυλίου Πολέμου», στό Κράτος, κοινωνία, ἐργασία, Ἀθήνα, Θεμέλιο, 1985

41. Βλ. Ἡ. Νικολακόπουλος, Κόμματα καί βουλευτικές ἐκλογές στήν Ἑλλάδα, 1946-1964, Ἀθήνα, ΕΚΚΕ, 1985, σσ. 230-255, καθώς καί 282-302.

42. Βλ. τελείως ἐνδεικτικά: Γ. Γουδέλης, Ὁ ἀναήθης, Ἀθήνα, Δίφρος, 1974· Γ. Μανούσαρης, Ἀκροναυπλία, Ἀθήνα, 1978· Βικτ. Θεοδώρου (ἐπιμ.), Στρατόπεδα γυναικῶν, Ἀθήνα, 1976· Ἀνάστος Παπαπέτρου, Καταδυνασμένοι σέ θάνατο 1948-1949, Ἀθήνα, Διάλογος, 1976· Β. Νεφέλιδης, Ἀχτίνα Θ', Ἀθήνα, Ὀλκός, 1974· Τζ. Καρύσιος, Γυάρος, Ἀθήνα, Πλειάς, 1974· Γ. Ἰωαννίδης, Ἀναμνήσεις, Ἀθήνα, Θεμέλιο, 1979· Α. Φλοιντζής, Ἀκροναυπλία καί ἀκροναυπλιῶτες, Ἀθήνα, Θεμέλιο, 1979· Π. Καλογερογιάννης, Προσωπική μαρτυρία. 26 χρόνια πολιτικός κρατούμενος, Ἀθήνα, Ἀτέρμων, 1976· Β. Γεωργίου, Οἱ ἀμετανόητοι. Τό ἡμερολόγιο ἐνός δεσμιῶτη: Γυάρος-Παρθέν, Ἀθήνα, Μπουκουμάνης, 1975· Σ. Ἀργυρόπουλος, Προσφυγιά, ἀνάρτικο, ἐξορία, 1924-1949, Ἀθήνα, 1980· Β. Μπαρτζώτας, Στίς φυλακές καί τίς ἐξορίες, Ἀθήνα, Σίγγρον, Ἐποχή, 1978.

43. Ἐπιλεκτικά καί πάλι, Ἐλ. Κ. Βέρος, Τό στρατόπεδο, Τομές, Ἀθήνα, 1981· Γ. Πιχρός, Τό χρονικό τῆς Μακρονήσου, Ἀθήνα, Σίγγρον, Ἐποχή, 1989· Ν. Ἀποστολοπούλου, Γροθιά στό σκοτάδι, Ἀθήνα, Σίγγρον, Ἐποχή, 1984· Β. Μπαρτζώτας, Καί ἀστράψε ρῆς ἡ Ἀκροναυπλία, Ἀθήνα, Σίγγρον, Ἐποχή, 1986· Α. Φλοιντζής, Στό κολαστήριο τῆς Μακρονήσου, Ἀθήνα, Φιλιππότης, 1984· Β. Γεωργίου, Ἐτσι γίνανε οἱ ἄνθρωποι, Ἀθήνα, Σίγγρον, Ἐποχή, 1986· Κ. Γκριτζάνης, Κόκκινα δράπέτες 1920-1940, Ἀθήνα, Γυάρος,

γενικευμένη στροφή του κυρίαρχου λόγου, του λόγου του κράτους, για την Αντίσταση αλλά και τις ιστορικές συμπαροδηλώσεις της, όπως είναι ο Έμφυλιος, καθώς και από ενέργειες ανατροπής του συμβολικού και θεσμικού status quo, όπως είναι η αναγνώριση της Έθνικης Αντίστασης τό 1982.

Η ανάγκη απάντησης στη γενικευμένη κρίση της παγκόσμιας Άριστερας από τό 1989 και μετά,⁴⁴ μαζί με τόν ύστατο αποστιγματισμό που επέφερε η συγκυβέρνηση Συνασπισμού-Νέας Δημοκρατίας, θά λειτουργήσουν ως ένα νέο και οξύμωρο έφαλτήριο και πεδίο ελευθερίας για την όμιλία από την πλευρά του ήττημένου.⁴⁵ Παρατηρείται επίσης αυτή την περίοδο

1985· Γρ. Καμενίδης, *Η μπαλάντα της Μακρονήσου*, Αθήνα, 1983· Γ. Μανούσικας, *Τό χρονικό ενός αγώνα*. *Άκροναυπλία*, Αθήνα, Γνώση, 1986· Χρ. Μίσσιος, *Καλά, έσύ σκοτώθηκες κυρίς*, Αθήνα, Γράμματα, 1985· Όρ. Παπαδότος, *Τό κάτεργο της Γιούρας 1947-1950*, Αθήνα, 1984· Β. Βαρδονογιάννης, *ΣΦΑ Μακρονήσος, Όκτώβρης 1948-Μάης 1949*, Αθήνα, Θεμέλιο, 1982· Μαρία Καραγιώργη, *Μέχρι την απόδραση*, Αθήνα, 1989· Β. Μπαρτζώτας, *Έξήντα χρόνια κομμουνιστής*, Αθήνα, 1986.

44. Αυτή την άποψη προτείνει, όπως ήδη αναφέραμε, η Βίλλυ Φωτοπούλου, «Αυτοβιογραφικά κείμενα μετά τό 1989», *ό.π.*

45. Άν, όπως υποστηρίζει η Βίλλυ Φωτοπούλου, η ανάπτυξη ενός μαρτυριολογικού λόγου στραμμένου προς ακανθώδη ζητήματα και περισσότερο υποκειμενικές και λιγότερο έξαρτημένες από την άμεσα πολιτική στοχοθεσία πτυχές όφείλεται σέ ένα είδος αντίδρασης στην παγκόσμια ήττα της Άριστερας, και αυτό που ίσως προσλαμβάνεται ως έλληγική έκδοχή της (ήτοι η κυβέρνηση Τζαννετάκη), δέν θά πρέπει νά παραμερίσουμε και μία διαφορετική έρμηνεία ή όποια συνυφαίνεται με τό συλλογισμό που προτείνεται εδώ. Έφόσον, λοιπόν, παρατηρούμε μία ανάπτυξη του μαρτυριολογικού λόγου για τις ισχυρές και άκραίες έμπειρίες της ήττας (έγκλεισμός, βασανιστήρια, άρνητικός έπικρατειακός έπικρατορισμός κλπ.) που αντίστοιχει στην έπικράτηση σκληρών ήθικης, κοινωνικής και πολιτικής νομοποίησης του κομμουνιστικού διαβήματος, όταν δηλαδή η ιστορική ήττα αίρεται συγχρονικά, τότε αυτή η μαρτυριολογική άνθηση, θά πρέπει νά αποδοθεί κατά ένα μεγάλο μέρος στον ύστατο άπεργλωτισμό του κομμουνιστή από τό καθεστώς του ήττημένου.

Η κατάρρευση του άνατολικού μπλόκ άπελευθερώνει —θετικά ή άρνητικά δέν έχει σημασία— συγγραφικές δυνάμεις από τή στιγμή που τό διακύβευμα της παγκόσμιας επανάστασης από πρόταγμα υποβιβάζεται σέ άναφερόμενο, ιστορικό ή πολιτικό. Τό έρμηνευτικό κλειδί πάντως άναφορικά με την άνθηση των έν λόγω κειμένων ίσως νά βρισκείται στην έκατέρωθεν άλληλοαναγνώριση που έπιτελείται μεταξύ των δύο αντίπαλων του μεταπολέμου, κομμουνιστών-δεξιών —άλληλοαναγνώριση που λειτουργεί έπιτελεστικά, σημαίνοντας έν προκειμένο ότι οι κομμουνιστές έχουν πλέον (και ίσως νά είχαν και τότε) δικαίωμα νά έγειρουν εξίσου νόμιμες με τούς αντίπαλους τούς αξιώσεις πάνω στο κοινωνι-

μιά πιά συγγή αναφορά στον Έμφύλιο, πού ήταν παλαιότερα υποβαθμισμένος σέ σχέση μέ τήν Έθνική Αντίσταση.⁴⁶ Είναι επίσης έντυπωσιακή ή ανθηστή μαρτυριών γιά τή Μακρόνησο⁴⁷ οί όποιες, παρά τίς όποιες άπεμπλοκές άπό τούς κομματικά καθιερωμένους λογοτεχνικούς τρόπους, και όσο και άν διαφοροποιούνται άπό μία μονοδιάστατη γραφή,⁴⁸ επιμένουν άκόμα στην προβολή ενός καθαρά δικαιοδικού προτάγματος, στην καρδιά του όποιου βρίσκεται όχι μόνον ή καταγγελία τής συστηματικής και άκραίας άσκησης βίας άλλά και ή ήθική κατηγορία τής άδικίας.

Ένα συμπέρασμα πού μπορεί νά εξαχθεί άπό αύτή τήν, ένδεικτική, ίσως, άλλά μάλλον χρήσιμη, περιодολόγησι, είναι ότι ή μαρτυριολογική δυνατότητα τών Έλλήνων κομμουνιστών διευρύνεται μέ τήν έμφάνισι, αύτου πού ή ίδια ή κομμουνιστική, ύποκειμενικότητα προσλαμβάνει ως ανάπτυξη, ενός δεκτικού και νομιμοποιητικού γιά τή μαρτυρία τής περιβάλλοντος.

Κάνοντας μία μικρή παρέκβασι, άπό τήν κοινωνιολογική μελέτη, τών εκδόσεων, θά λέγαμε ότι ή έννοια τής «άπολογίας» πού χρησιμοποιούμε δέν πρέπει νά ταυτιστεί μέ τά έσωτερικά χαρακτηριστικά τών κειμένων. Η χρήση αύτης τής έννοιας εδράζεται ουσιαστικά στό γεγονός ότι τά κείμενα πού εκδίδονται έμπεριέχουν μία σαφή καταγγελτική πλευρά — πολλά άπ' αύτά είναι καταγγελίες του άντιπάλου — ένω εκδίδονται σέ στιγμές κατά τίς όποιες ή νομιμοποίησι, τής κομμουνιστικής ύπαρξης

κό. Πρόκειται επακριβώς γιά μία άναίρεσι, τής ήττας: τής ήττας πού γίνεται άντιληπτή, ως άκέρωσι, τής κοινωνικής συμβατότητας του κομμουνισμού μέ τήν κοινωνία.

46. Φ. Γελαδόπουλου, Μακρόνησος. Η μεγάλη τραγή του 1948. Αθήνα, Άλφειός, 1994· Μ. Καρρά, Έμεις οί άπ' έξω. ΠΕΟΠΕΦ 1948-1954 Μία μικρή έποποιία, Αθήνα, Κωσταράκη, 1995· Α. Ραφτόπουλος, Τό μήκος τής νύχτας, Μακρόνησος 1948-1950, Αθήνα, Καστανιώτης, 1995· Β. Βαρδολογιάννης-Π. Αρώνης, Οί μουί στα σίδερα. Όταν άνοιξαν οί βαριές άμπάρες κι έκλεισαν μέσα τους τό μουί έθνος, Αθήνα, Φιλίστωρ, 1996· Γ. Κουβάς, Τό κτίριο 15 του Χαϊδαρίου, Καισαριανή, 1992· Τ. Μπελιάς, Του Έμφυλίου. Μνημες τών δύσκολων καιρών, Αθήνα, Νέα Σίνερα, 1996· Γρ. Φαράσιος, Μαρτυρίες και στοχασμοί. 1941-1991. Πενήντα χρόνια πολιτικής δράσης, Αθήνα, Προσκήνω, 1995· Κ. Σιαπέρας, Μυστικοί όρκοι του ΔΣΕ. Άπό τή Βάρκιζα στό Μπουλές, Αθήνα, Γλάρος, 1990· Β. Άποστολόπουλος, Τό χρονικό μιας έποποιίας: Ο ΔΣΕ στη Ρούμελη, Αθήνα, Σύγχρονη Έποχή, 1995.

47. Αύτόθι.

48. Γιά μία παρουσίασι, άρχετυπικών αναπαραστασιακών και άφηγηματικών τρόπων τής άκραίας έμπειρίας του έγκλεισμού στον κομμουνιστικό λόγο, βλ. Π. Παναγιωτόπουλος, «Η αναπαράστασι, του πόνου στις άφηγήσεις δύο άκράιων έμπειριών». ό.π.

μέσα στην κοινωνία αμβλύνει ουσιαστικά αυτή την αντίθεση. Πρόκειται για ένα γεγονός που τείνει να επιβεβαιώσει πως η μαρτυρία για άκραίες μορφές βίας, στις οποίες είχε εμπλακεί, γνώριζε και όριακά συμμετείχε μία ευρεία κοινωνική, και πληθυσμιακά, βάση,⁴⁹ δέν είναι ένα αυτόνομο κείμενο, αλλά τόσο το περιεχόμενό του όσο και η ίδια του η ύπαρξη εξαρτώνται από την αντίστοιχη ύπαρξη ικανού αριθμού δεκτών.

3. Δικαιωτικά προτάγματα και «ύπαρκτική» αδιαφάνεια τής κομμουνιστικής μνήμης. Πρός τη μελέτη μιάς μεταφυσικής του κοινωνικού

Μία συστηματική μελέτη τόσο του περιεχομένου όσο και των αφηγηματικών στρατηγικών που επιστρατεύονται στις διαδικασίες συγκρότησης τής κομμουνιστικής μνήμης, είτε πρόκειται για μαρτυρίες είτε για προφορικές συνεντεύξεις κλπ., μπορεί να καταδείξει τη διαρκή μέριμνα για πολιτική, κοινωνική και ήθικη δικαίωση του αγώνα των συγγραφέων και του ΚΚΕ, αν όχι στο σύνολο τής πολιτικής του πορείας, τουλάχιστον στο μέτρο που έννοιολογείται ως ένα διάβημα και ένας τρόπος οργάνωσης του κοινωνικού αγώνα.

Η ισχύς αυτού του δικαιωτικού λόγου δέν αναδύεται τόσο από την υπεράσπιση πολιτικών γραμμών ή τή δικαιολόγηση επιβεβλημένων επιλογών. Ός επί τό πλείστον, τά περισσότερα κείμενα θά εντάξουν μέσα τους αν όχι μιά ριζική κριτική θεμελιωδών συνισταμένων τής κομματικής ιστορίας, τουλάχιστον αναψηλαφήσεις συγκεκριμένων κομματικών επιλογών και ενεργειών που άφορουν είτε ειδικά ζητήματα («Γιατί χάθηκε η μάχη τής Αθήνας;») είτε γενικότερα («Γιατί νά άκολουθει τό κόμμα πειθαρχικές και κατασταλτικές πολιτικές έναντι τών μελών του»)⁵⁰.

Οί σχετικές μαρτυρίες άποσκοπούν κυρίως στό νά δικαιώσουν και ταυτόχρονα νά τιθασεύσουν τό ιδρυτικό διαλεκτικό δίπολο του πρακτικού κομμουνιστικού επιχειρήματος: τήν ταυτοχρονία δηλαδή επαναστατικής διάθεσης — και ένίοτε δράσης — και κομμουνιστικής συμβατότητας μέ τά τρέχοντα χαρακτηριστικά του κοινωνικού σχηματισμού μέσα στον όποιο δρᾷ τό κόμμα.

49. A. Wiewiorka, *Déportation et génocide*, ό.π.

50. Βλ., Θ. Δρίτσος, *Γιατί μέ σκοτώνεις, σύντροφε*; Αθήνα, Γλάρος, 1983.

Αυτή η προσπάθεια κατάδειξης μίας καθοριστικής κοινωνικής διαφορᾶς, πού συνδιαλέγεται με ἐπιταγές ἀναγνώρισης ἀπό τό κοινωνικό, συντελεῖται μέσω τῆς ἀναφορᾶς καί ἀνασκευῆς πραγματικῶν περιστατικῶν. Παράδειγμα ἀποτελεῖ ἡ θέληση γιά ἀποστιγματισμό τῆς ἐμπειρίας τοῦ ἐγκλεισμοῦ, ἐννοούμενου ὡς δείγματος κοινωνικῆς ἐπικινδυνότητας, ὀηλαδή, ὡς πρακτικῆς κοινωνικῆς ἀπονομιμοποίησης τῆς κομμουνιστικῆς ὑπάρξεως. Ἡ χρήση συγκεκριμένων ἀφηγηματικῶν τύπων καθῶς καί ἄλλες ρηματικές ἐπιλογές ἀποσιώπησης τῆς χρήσης ἐπικινδύνων πρακτικῶν, ὅπως μορφές γειτνίασης μέ τόν ὑπόκοσμο,⁵¹ ἢ ἡ ἔντεχνη ἀποφυγή τῆς ἐνασχόλησης μέ τή σωματική πλευρά τοῦ κοινωνικοῦ ἀγῶνα, ἢ ἀκόμα ἡ ὑπαγωγή τῆς ἐννοίας τοῦ πόνου σέ μιά αἰδῶ τοῦ ἥρωισμοῦ,⁵² συνιστοῦν ὀρισμένα ἀπό τά χαρακτηριστικά πού διατρέχουν τήν πλειοψηφία τῶν μαρτυριῶν.

Τῆ μελέτῃ τοῦ δικαιοδικῶν λόγου τῶν Ἑλλήνων κομμουνιστῶν συμπληρώνει μιά ἐξίσου σημαντική παράμετρος συγκρότησης τῆς μνήμης τῶν ὑποκειμένων. Πρόκειται γιά τήν ἐνοποιητική ἀλυσίδα πού παρατάσσει τόν πολιτικό ἀγῶνα, τό λόγο γι' αὐτόν καί τήν ἴδια τή μαρτυρία σέ ἓνα μοναδικό καί ἀδιαίρετο καθεστῶς. Μέ ἄλλα λόγια, ἡ ἴδια ἡ μαρτυρία δέν ἐρχεται ἀπλῶς νά δικαιοῦσει τήν ἀνθρώπινη καί πολιτική πορεία πού ἀφηγεῖται, ἀλλά φροντίζει νά τή συνεχίσει στό ἐπίπεδο τῆς μνήμης. Εἶναι, ὅπως ἤδη ὑπαινιχθήκαμε στήν ἀρχή αὐτοῦ τοῦ σημειώματος, καί ἓνας παράγοντας χάρη στόν ὁποῖο ἀποφευχθήκε ἡ φετιχοποίηση καί ἡ «ὑπερβατολογικοποίηση» τῶν τραγικῶν ἐμπειριῶν τοῦ Ἐμφυλίου καί τοῦ μετα-Ἐμφυλίου.

Ἡ θέληση γιά μνήμη (κοινό γνώρισμα τῶν ἡττημένων ἢ τῶν θυμάτων, πού θεματοποιεῖται ὡς ἀντίσταση στήν ἐπίσημη καί «ἐξομαλυντική» ἱστορία)⁵³ προτάσσει λοιπόν στοιχεῖα ρύθμισης τῆς διαλεκτικῆς ἐντασης, στήν ὁποία ἤδη ἀναφερθήκαμε, ἐναντι ἐνός στοχασμοῦ ὅπου ἡ αὐτονομία τῆς μαρτυρίας δέν θά λειτουργοῦσε οὔτε ὡς ἀδρανοποίηση τῆς μνήμης οὔτε ὡς αὐταξία, ἀλλά ὡς σκοτεινός ὁδηγός γιά τήν ἴδια τήν ἀνασκευή τοῦ πολλαπλῶς

51. Βλ., παραδείγματος χάριν, Π. Παναγιωτόπουλος, «Οἱ ἐγκλειστοὶ κομμουνιστές καί τό ρεμπέτικο τραγούδι», ὁ.π.

52. Π. Παναγιωτόπουλος, «Ἡ διαφύλαξη τῆς ὁδίνης» ὁ.π., καί «Ἡ ἀναπαράσταση τοῦ πόνου στίς ἀφηγήσεις δύο ἀκραίων ἐμπειριῶν», ὁ.π., καθῶς καί P. Panagiotopoulos, *Reclusion et idéologie*, ὁ.π. Πύο ἔντονες τάσεις ἐνασχόλησης μέ τήν ὑποκειμενική/σημαντική πλευρά τοῦ κοινωνικοῦ ἀγῶνα παρατηρεῖ ἡ Β. Φωτοπούλου στίς μαρτυρίες πού ἐκδίδονται μετά τό 1989, «Αὐτοβιογραφικά κείμενα μετά τό 1989», ὁ.π.

53. Φ. Ἡλιού, «Ἡ μνήμη τῆς ἱστορίας καί ἡ ἀμνησία τῶν ἐθνῶν», ὁ.π.

ήττημένου κομμουνιστικού ύποκειμένου. Ο Ζάκ Ντεριντά, αναφερόμενος σέ αυτά τά ζητήματα, θά γράφει: «Όταν ή μαρτυρία φαίνεται άσφαλής και συνεπώς γίνεται ευαπόδεκτη θεωρητική αλήθεια, ή στιγμή μιάς πληροφορίας ή μιάς διαπίστωσης, άποδεικτική διαδικασία και δή πειστήριο, τότε κινδυνεύει νά χάσει τήν αξία της ή τό νόημά της, τό καθεστώς της ως μαρτυρίας».⁵⁴

Αυτή ή περιγραφή πάντως του «πώς δέν είναι ή κομμουνιστική μνήμη» δέν επιθυμεί νά δηλώσει «πώς θά έπρεπε νά είναι», ούτε ακόμη ότι «θά μπορούσε νά είναι και άλλως». Φανερώνει, αντιθέτως, τίς αντιφάσεις και τή δεσμευτικότητα του πρακτικού κομμουνιστικού έπιχειρήματος, ειδικά έτσι όπως αυτές τροφοδοτήθηκαν μετά τήν ήττα του 1949, και ακόμα πιο πολύ έτσι όπως επιβιώνουν σήμερα.

Διότι αν οι ήττημένοι τής μετεμφυλιακής Ελλάδας είναι, και πραγματολογικά και συμβολικά, οι κομμουνιστές, οι μεγάλες τομές σέ επίπεδο ιδεολογημάτων πού λαμβάνουν χώρα στον ελληνικό δημόσιο λόγο από τό 1974 και μετά μεταπλάθουν σέ ένα δευτερευον επίπεδο έξαγωγής νοήματος τήν εικόνα του νικητή και του ήττημένου. Είναι άλλωστε εμφανές πως, βασιζόμενοι στα κεντρικά και κυρίαρχα ιδεολογήματα του σήμερα, είναι ιδιαίτερα δύσκολο νά διακρίνουμε πλέον τους νικητές από τους ήττημένους.

Η συνολική αξιολόγηση τής Έθνικης Αντίστασης ως κεντρικού αντικειμένου θαυμασμού και προβολής, τόσο σέ επίπεδο κυρίαρχων ιδεολογημάτων όσο και από τήν πλευρά των πολιτικών επιλογών τής Άριστερας, επιτείνει τή σύγχυση. Άφ' ενός μόν, προοιβάξει τήν έαμική αντίσταση σέ νικητή, εφόσον ο Έμφύλιος ταυτοχρόνως υποοιβάζεται ή συγκαλύπτεται, αφ' έτέρου δέ, συντηρεί και τά πραγματικά δεδομένα του πολιτικού διωγμού, του κοινωνικού αποκλεισμού και όλων των άλλων αποτελεσμάτων τής ήττας. Η πρωτοβουλία καθώς και ή διαμάχη πριν από λίγα χρόνια γύρω από τήν άνέγερση άνδριάντα του Άρη Βελουχιώτη στη Λαμία μαρτυρούν γι' αυτήν τή θέληση τής Άριστερας νά εκφραστεί μέσα από τό κοινωνικό ιδίωμα τής νίκης.⁵⁵ Στην ίδια έννοιολογική περιοχή θά πρέπει νά ένταχθει και τό κάψιμο των φακέλων τό 1990 από τήν οίκουμενική κυβέρνηση.⁵⁶

54. J. Derrida, *Μαρτυρία και μετάφραση*, ό.π., σ. 22.

55. Για μιά ενδιαφέρουσα παρουσίαση των κρατικών πολιτικών σέ θέματα «ιστοριογραφικών μνημείων» πού άφορούν τήν Έθνική Αντίσταση, βλ. Μ. Παπανικολάου, «Η εικόνογραφία του '40 και τά δημόσια μνημεία», *Καθημερινή*, 27 Οκτωμβρίου 1996.

56. Α. Βρανούσης, «Οί φακέλοι, τά άρχεία, τό χρέος μας», Σπ. Άσδραχάς, «Η λογι-

Ἡ σύγκριση, μέ τούς ἐπιζήσαντες Ἑβραίους ἀποκτᾶ ἐδῶ ξανά τή λειτουργικότητά της. Ἀπό τή μια, ἡ ἐμπλοκή τῆς ἑλληνικῆς κοινωνίας καί κυρίως τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους στή δίωξη, τοῦ κομμουνισμοῦ συναντᾶ κατά προσέγγιση τήν ἀνάλογη ἐμπλοκή τῆς γαλλικῆς κοινωνίας ἔναντι τῶν Γάλλων Ἑβραίων. Ἀπό τήν ἄλλη, ὁ συσχετισμός αὐτός θά διασπαστεῖ ἀπό τή μαζικότητα, τή διάρκεια καί τή συγκριτική «ἡπιότητα» τῆς μιᾶς ἐμπειρίας καί τό στιγμιαῖο, ἀλλά τραγικά μοναδικό, χαρακτῆρα τῆς ἄλλης. Ἄν καί στίς δύο περιπτώσεις πρόκειται γιά «θύματα», οἱ διαδικασίες κατασκευῆς τῆς μνήμης καί τοῦ στοχασμοῦ πάνω σέ αὐτή, διαλύουν κάθε ἀναλογία πέρα ἀπό τίς διαφορές στίς ὁποῖες ἤδη ἀναφερθήκαμε.

Ἡ μαρτυριολογική δεξιότητα τῶν ἐπιζήσαντων Ἑβραίων σχετίζεται, κατά τή γνώμη μας, καί μέ τόν ἀποδέκτη της. Οἱ ἐπιζήσαντες Ἑβραῖοι ἀπευθύνονται σαφῶς στήν ἐθνική κοινωνία στήν ὁποία κάθε φορά μιλοῦν, ἀλλά, πάνω ἀπ' ὅλα καί μέσω τῆς παραδειγματικότητας τοῦ δικοῦ τους δράματος, μιλοῦν ἐν τέλει καί γιά τήν ἴδια τήν οἰκουμενικότητα.⁵⁷ Ὡς ἐκ-

κῆς τῆς στάσης μας», Φ. Ἡλιού, «Εἰσαγωγική προσφώνηση», στό *Σύγχρονα ἀρχεῖα, φάκελοι καί ἱστορική ἔρευνα*, ΕΜΝΕ, Ἀθήνα, 1991. Ὁ Σπ. Ἀσπράχας ἐμφανίζοντας τό κάψιμο τῶν φακέλων θά πει τά ἑξῆς: «Τί ἔγινε αὐτόν τόν καιρό, αὐτές τίς μέρες; Ἔγινε μιά ἱστορική πράξη ἀπενεχοποίησης», ὁ.π., σ. 65.

57. Παραθέτομε ἕνα ἀπόσπασμα τῆς Γαλλίδας Ἑβραίας ἱστορικοῦ Ἀνριέτ Ἀσπεό, ἀπογόνου ἐξολοθρευθέντων Ἑβραίων τῆς Θεσσαλονίκης, ἀπό ἕνα ἀνεκτίμητο ὅσο καί ὄργιλο κείμενό της, ὅπου, ἀποφειγόντας, ὅπως ἀναφέρει καί ἡ ἴδια, κάθε «νοσταλγία τῆς προδιομηχανικῆς οὐκολογίας» καί κάθε ὀριενταλιστική προγονοπληξία, βοηθαίει μέτα ἀπό τρεῖς θεματικές (τό γεγονός τοῦ ἀφανισμοῦ τῆς εβραϊκῆς κοινότητας τῆς Θεσσαλονίκης, τίς πραγματολογικῆς ἀναφορές στίς διαφορές της μέ τήν ἑλληνική κοινότητα καί, τέλος, τήν οἰκουμενική ἐμβέλεια τῆς συνολικῆς ἐμπειρίας αὐτῆς τῆς κοινότητας) νά στοχαστοῦμε ὅσα συζητοῦνται ἐδῶ ἀλλά καί νά ἐξερευθοῦν νέοι ἐπιστημονικοί/ἀσπρηγματικοί τρόποι ἀντιμετώπισης τῶν πολιτικῶν λήθης καί ἀναθεώρησης τῆς ἱστορίας. Βλ. Ἀνριέτ Ἀσπεό, *Τί ἀπέγιναν οἱ ἐβδομήντα χιλιάδες Ἑβραῖοι τῆς Θεσσαλονίκης, Νηριδες, Σκόπελος, 1997*, σσ. 17-18: «Τό χάσμα τῶν δύο κοινότητων, τῆς εβραϊκῆς καί τῆς ἑλληνικῆς, ἦταν βαθύ. Δέν μιλοῦσαν γι' αὐτό, τό μυρίζονταν, ἔβγαίνε ἀπό τά σπλάγχνα, ἀλλά δέν ἦταν ἄσμο. Οἱ Ἕλληνες ὑπέφεραν ἀπό κολικούς, οἱ Ἑβραῖοι ἀπό δυσκολότητα. Οὐκολογική ἰσοροπία: τά σκατά τῶν μὲν ἔτρεφαν τίς ξενίδες τῶν δέ. Δίκαιη κατανομή τῶν ρόλων, ἕνα εἶδος στομαχικοῦ apartheid κατά κάποιον τρόπο. Ἐντερικό τράντζο καί Ὀριάν ἐξπρές, οἱ δύο μαστοὶ τοῦ λαοῦ μου. "Ὅχι ἀπό ἐδῶ, περάστε ἀπό ἐκεῖ". Τίς τουαλέτες τίς φρόντιζε ἕνας ἀρέντης τῆς λεκάνης ἂ λά τοῦρκα. Ἰστατος βασιλεὺς, κυβερνοῦσε ὡς ὀρκισμένος δεσπότης, ἔχοντας συνείδηση πὺς ἦταν ὁ διακαιονιστής τῶν θεμελιωδῶν πράξεων. Περισσότερο

πρόσωποι ενός έθνους διεθνικού και μέ αξιώσεις οικουμενικότητας, μιλούν για μία οικουμενική εμπειρία πού οι ίδιοι βίωσαν παραδειγματικά.

Τά θύματα, όμως, πού προσκομίζουν τήν πιό πολιτική, ή αλλιώς δικαιωτική, μαρτυρία —οί Έλληνες κομμουνιστές στή προκειμένη περίπτωση— συνδιαλέγονται πρωταρχικά, για νά μήν πούμε αποκλειστικά, μέ τήν κοινωνία στήν όποία δρούν, ενώ ταυτοχρόνως μέ τή γραφή/πράξη τους στοχεύουν και στήν αλλαγή της. 'Ο Έλληνας κομμουνιστής, έτσι όπως αυτοκατασκευάζεται στις μαρτυρίες, θύμα μά συνάμα και δικαιωμένος, δηλαδή παράδοξος νικητής, φτιάχνει τό δίλημμα τής μνήμης του σέ αναφορά πρός τήν ίδια τήν αντίφαση τής τοποθέτησης του κομμουνισμού μέσα στό κοινωνικό. 'Αρνητής και έκφραστής του, παραμένει τό θύμα του 'Εμφυλίου δίχως πλέον νά είναι επακριβώς ό ήττημένος. 'Η δυνατότητα αναφοράς στον 'Εμφύλιο από τήν πλευρά του κομμουνισμού είναι ταυτόχρονα ένας έτεροπροσδιορισμός (αν και ήδη αναφέραμε ότι ό κοινωνικός προσδιορισμός για τους κομμουνιστές είναι περισσότερο ένας φαντασιακός αυτοπροσδιορισμός), μία αντιστροφή και μία αξιοσημείωτη και πραγματολογική διάσπαση τής σιωπής πού τους καθιστούσε ήττημένους.

'Εκεί, λοιπόν, πού ό πρωταρχικός δικαιωτικός χαρακτήρας τής κομμουνιστικής μαρτυρίας εξουδετερώνει, εν πολλοίς, τό νόημα τής ίδιας τής εμπειρίας, ή εξάρτησή της από αυτή τή μεταφυσική του κοινωνικού έρχεται νά

κι απ' ότι στο φλιτζανάκι του καφέ, διάβαζε εκεί τή γελοία μοίρα του καθενός: Τόν είχε εγκαταλείψει ή γυναίκα του; μικρό, μοναχικό σκατό. Ήφαγε πολλά σύκα; μία μάζα κεντημένη μέ μικρούς ήμιδιάφανους σπόρους. Παρατήπια βυσσινάδα; τσίφλα πλαδαρή, χωρίς μάζα. 'Η δυσκολιότητα ήταν ή μανιώδης κοινωνικοποίηση, ή άνομολόγητη σεξουαλική σχέση, τό δέσιμο του άμφάλιου λώρου. Πόσο φοβούνταν οι Έβραϊοι μου νά εγκαταλείψουν τή μητρική κοιλιά. Φθηνός φροϊδισμός, θά πείτε. Ή, και; 'Ο φροϊδισμός είναι ό αϊναισμός του έγγραμματος.

Γιατί φοβούνταν οι Έβραϊοι μου ν' ανακουφιστούν; Μήπως κάποιος ακολουθήσει τά χνάρια τους. Φοβούνταν ν' αφήσουν ίχνη. Νά είναι επίτελος κάπου. Νά υπάρχουν αντί νά ονειρεύονται μαζί ό ένας τόν άλλον. Τό μέρος πού πάει κανείς τό πρωί είναι κάτι από τήν πατρίδα πού κουβαλάει στά παπούτσι του, λένε. 'Αλμόνο, ή δυσκολιότητα έναπέθετε στήν κοιλιά των σεφαραδιτών τσιμέντο, πιό σκληρό κι από βράχο.[...] Τί υπήρχε μέσα στό έβραϊκό έντερο; Ήνας όλόκληρος κόσμος. Καταλαβαίνω γιατί οι ναζί τό εξέτασαν από κοντά. Είδαν εκεί τόν μεγεθυντικό καθρέφτη του φόβου τους. Τόν πόλεμο δέν τόν κέρδισαν μονάχα οι Ρώσοι, οι 'Αμερικάνοι και οι παρτιζάνοι, αυτό πού κρέμασε τόν Αϊχμαν ήταν τό έβραϊκό έντερο, τά σπλάχνα του 'Αουστριτς. Ζήτω ή δυσκολιότητα!»

τῆς προσδώσει τὰ στοιχεῖα ἀδιαφάνειας πού τήν κάνουν νά μήν εἶναι οὔτε ὀριστική οὔτε πεπερασμένη. Τά στοιχεῖα αὐτά εἶναι πού μᾶς ἐπιτρέπουν νά τή δοῦμε ὡς διακύβευμα τῆς μνήμης καί τῆς ἱστορίας. Καθετί ἀληθές εἶναι καί αὐτό πού μᾶς διαφεύγει. Ἄλλωστε ὅπως λέει καί ὁ Πῶλ Βαλερύ: «Τό μόνο πού ἐκτιμῶ σέ ὅλα τά πράγματα εἶναι ἡ εὐκολία ἢ ἡ δυσκολία νά τά γνωρίσεις καί νά τά ἐπιτελέσεις. Καταβάλλω τή μέγιστη φροντίδα νά μετρήσω αὐτές τίς διαβαθμίσεις, καί νά μή δεσμευῶ... Καί τί μ' ἐνδιαφέρει κάτι πού τό ξέρω θαυμάσια;»⁵⁸

58. Π. Βαλερύ, *Ὁ κύριος Τέστ*, μτφρ. Τ. Πατρίκιος, Ἀθήνα, Ὀλλκός, 1995, σ. 38.